తత్త్వప్రకాశికాయాం

౧

శ్రీరామ — శ్రీచింతామణిగణపతయే నమః॥ జటాజూటాలసద్గంగజలక్షాళితమస్తకం ప్రణౌమి గిరిజాప్రియం ప్రమేయవందైకధామ॥ ఉపజీవ్యో
పజీవకభావసంగత్యాద్యుపమాననిరూపణానంతరం శబ్దం నిరూపయన్ శిష్యావధానాయ తత్ప్రతిజానీతే అథేతి। అత్ర జ్ఞానమాన
పదస్య శబ్దప్రమాణం తదుపాదేయ ఉపమానోపజీవకత్వాభావాత్ ఫలం తేనాస్యోపపత్ఫలం తేనాస్య సంగతిః తస్యాః ఫ
లనిరూపణేపి ఉపోద్ఘాతకరణతాదృశకపరంపరాసంబంధేన కరణానిరూపణాదుత్తరకాలం తేనాస్యాభిధానే నిరూపణమకర్తవ్యమపేక్ష
ణీయం తథాపి। శక్తిపరిచ్ఛిత్తిరేవోపమితిః తస్యాశ్చ స్వకరణస్యావశ్యాపేక్షా ఇతి తత్ఫలం తేనాస్య ఉపజీవ్యం ఉపజీవకత్వసంభవా
త్ తత్స్వరూపమపి అతిదేశవాక్యార్థజ్ఞానరూపమపమానప్రమాణస్యోపజీవ్యమితి దర్శయతి శాబ్దబోధేనోపజీవకత్వా
దితి। తత్ర జ్ఞాయమానం పదం కరణమిత్యస్య శక్తిమత్త్వే జ్ఞాయమానమిత్యర్థః। తత్ర విశేష్యవిధినిషేధా విశేషణముపసంక్రా
మతః సతి విశేష్యే బాధ ఇతి న్యాయేన స్వజ్ఞానస్య తద్విశిష్టత్వం శక్తిజ్ఞానం ద్వారం తద్ ఉపమానేనోపజీవకత్వసంభా
వేన స్వరూపతదుపజీవకత్వమపి సంగతిరిత్యాహ పదజ్ఞానస్య శబ్దప్రమాణత్వాంగీకర్తృనవీనమతే తు ఉపమితేః శక్తపదవి
షయకత్వేనాపి అతిదేశవాక్యార్థజ్ఞానాత్మకోపమానప్రమాణస్యోపమిత్యాత్మకశబ్దప్రమాణోపజీవ్యత్వేన స్వరూపతః ఉ
పజీవకత్వమస్త్యేవేతి తద్వ్యంజకం అతిదేశవాక్యార్థరూపశబ్దప్రమాణస్యాపి అతిదేశవాక్యార్థజ్ఞానరూపమపమానే

జీవ్యత్వాదుపమానమేవాదౌ నిరూపణీయం తేను శబ్దస్య ప్రత్యక్షం వినిగమకమితి చేన్న ప్రమాణానామవ్యవధానధర్మాన్వయవ్యతిరేకాదుపజీవ్య
త్వాన్నిరూపితత్వేఽప్యుపజీవకత్వాభావాత్ సంగతిరప్యత్ర ప్రమాణానామవ్యభిచరితధర్మస్తైత్రిరూపతాపత్తిః అవచ్ఛిన్నత్వం సామాన్యలక్షణత్వం
ఏవంచేదుపమానస్యాసంకేతవాక్యత్రయాపాదకత్వాభావాదసాధారణస్యైవోపమానస్య శబ్దప్రమాణోపజీవకత్వం శబ్దప్రమాణస్యతు
ఉపమానస్యాపిదేశవాక్యార్థజ్ఞానాత్మకోపమానోపజీవ్యత్వం ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామితి శబ్దే తదభావాత్ తదుపదర్శకత్వేన
శబ్దాదివ్యభిచారిప్రతిపాదితయా నానుమానమేతి శబ్దనిరూపితస్యాశ్చాదిత్యవచ్ఛిన్నకత్వాభావాదుపమానేన శబ్దాదుత్కర్షాభావా
దవస్థాయిత్వం ప్రమాణవిభాగసూత్రే పాఠీనిరూపితధర్మాన్వయతామాత్రోపజీవకత్వాభావాన్నివర్తితత్వాత్ ప్రమాణవిభాగసూ
త్రేణోపాధిత్వసత్త్వాదశరణాభ్యుదయః అవచ్ఛిన్నత్వం వాక్యస్వరూపసంబంధవిశేషః ఇత్యనయసామ్యాద్వాచ్యాదేరసుమితికరణత్వేని
యమత్వాదపిదేశవాక్యార్థజ్ఞానాత్మకోపమానోపజీవ్యత్వాద్దేశవశాద్వాక్యైకదేశప్రమాణానామవ్యభిచారిశబ్దత్వస్యాప్యుప
జీవ్యతాఽనిరూపితత్వేఽప్యుపజీవకత్వాభావాదుపక్రమోపసంహారాభ్యాం శబ్దస్య। కేవలం ప్రత్యక్షమయమితి ప్రత్యక్షం తదనంతరమేవ
నిరూపణార్హత్వేఽపి దృష్టత్రయదర్శనం తత్ర అతిదేశవాక్యం వినా మానసరూపాతిదేశవాక్యార్థజ్ఞానాత్మకోపమానోపదంశేనస్య
నిరూపణార్హత్వేఽప్యుపమానోపజీవ్య ఇత్యుపమానేశబ్దోపజీవకత్వాభావాన్నవినిగమ ఇతి వదంతి। తదసత్। వాక్యార్థ
జ్ఞానస్యోపమానోపజీవ్యత్వాద్ప్రత్యక్షశబ్దయోరప్యుపజీవ్యత్వమిత్యాహ్యాయశబ్దకల్పనాయామః అవశ్యకత్వాచ్ఛాబ్దబోధ

౨

ంత్ర శాబ్దబోధగోచరీభూతశక్తేరేవ విషయసిద్ధిదాబాధానివర్తః తత్ర వృద్ధాః తేఁయది వ ప్రత్యక్షజ్ఞానం త్రిభాగే తు శాబ్దబోధే తత్ర శ
క్తిగ్రహోపాయాః తత్ర శాబ్దబోధగోచరీభూతాః అర్థాః వేదాంతాదృశే వాక్యస్య వ్యవహారాత్ గవాదిశబ్దానాం వ్యుత్పత్తిః
వ ఉపమితికరణం తం హ్యాశబ్దకల్పకర్మావశ్యకం పదజ్ఞ ప్రపదార్థః పక్షితేరేవ శాబ్దబోధే తు ప్రత్యక్షం శాబ్దపర్యాయకాంత్యశాబ్దైకర
బ్దబోధోపపత్తౌ నిజ ఆకాంక్ష్య అన్వయప్రతియోగ్యుపస్థితిరూపే సహైవ ప్రత్యక్షతే సంపాద్యతత్ర వృద్ధాః తాదృశే వాక్యస్య
ప్రవర్తకాదితి వాక్యం అపి దేశవాచ్యార్థశాబ్దత్వే నోపమితికరణత్వే మానాభావాత్ పరివృతజలః చైతావృద్ధిబోధకం రూపం
గృహ్యవాచ్యానాం వృద్ధిబోధకకారణం పరకల్ప్యానాం సుదం వాదాత్ సబరి త్వం యత్ర ముపేత్య శాబ్దత్వస్య లఘుత్వం తన్నివేశ ఏవ సమ్య
గితి వాక్యం సాధ్యశక్యజ్ఞానస్యోపమానత్వవాదిమతే అపి దేశవాక్యార్థస్య తీరూపవ్యాపారకత్వే సైవాంశ పిత్రసంగేనిష్ట
ంయత్వన్నివేశే ప్రయోజనాభావాదితి విభావ్యతే తథాపి వ్యవహారాదర్శపి శక్తిగ్రహరూపం శాబ్దబోధోదయేన వృద్ధివ్యవహారాస్యాబ్ద
ప్రమాణేష్వనుపమానోపజీవకత్వాభావాత్ తథా తాదృశోపజీవకత్వస్య శబ్దప్రమాణ ఇవ ఉపమానప్రమాణేపి సత్త్వాద్వివి
గమరాదవస్థాంది తిరేకం దేవతా సవాస్తు స్వతంత్ర్య స్వనియోగ వర్తసంయోగాంశహశాబ్దితి సాంయు ఏవ ఇతి సమరః
కరు సంగతిస్త స్వాస్తు వ్యక్తేపి కక్షతి రితాపహరితి దిక్ ॥ రూప్యతే ఇతి లక్షణస్వరూపప్రామాణ్యాదిప్రకారక వర్ణనమారూ
పణవిషయః శబ్దాదృతః తత్ర శబ్దే నిరూపణీయ మేశాబ్దేతి అత్ర శాబ్దప్రమితికరణత్వం లక్షణం ప్రమాణం శబ్దాన్తర్భావ్యత్వం పద
వలక్ష్యతావచ్ఛేదకం ప్రతికరణత్వమాత్రం ప్రత్యక్షాదావతిప్రసక్తమతః శాబ్దేతి ॥ శాబ్దత్వం శబ్దజన్యత్వం తథా శబ్దజన్యప్రమాకర

ంశత్వం లక్షణం పరేషామప్యేతస్య విషయవిధయా శబ్దజన్యత్వమితి కేచిత్తన్న శ్రోత్రేంద్రియే అతివ్యాప్తేరత ఆహ శాబ్దత్వం చేతి తాత్పర్యం శాబ్ద
త్వరూపజాత్యవచ్ఛిన్నత్వమితి కరణత్వం న తత్ర తేనాతివ్యాప్తిరితి భావః। కేచిత్తు అతీతానాగతశబ్దానుసంధానాదపి శాబ్దబోధోదయా
ద్వ్యభిచారకరణం కింతు శబ్దజ్ఞానం తత్త్వం వ శబ్దజన్యత్వరూపకరణత్వస్య లక్షణత్వే సంభవః శబ్దజన్యత్వరూపకరణత్వస్య లక్షణత్వే విషయ
విధయా శబ్దత్వత్వప్రయోజకధర్మావచ్ఛిన్నస్మృతివ్యాప్తిరత ఆహ శాబ్దత్వం చేతి తాత్పర్యం। శాబ్దత్వస్య ప్రత్యక్షత్వవ్యాప్యత్వరూపత్వే శాబ్దవాదా
వరశాబ్దత్వం చేత్ప్రత్యక్షత్వవ్యాప్యత్వే అనులభ్యతేతి లక్ష్యతావచ్ఛేదకయోః సాంకర్యాపత్తిరత ఆహ జన్యేతి। కేచిత్తు ననుశబ్దాదక్షుత్యప్రత్యక్షవాదినాం
మతే తు శబ్దప్రత్యక్షవిశేషాంతి। అత్ర విశేషగుణానాం విషయవిధయా ఽనేకేన ఘ్రాణాదిజన్యప్రత్యక్షవారణాయ తథా చ శబ్దజన్యోపలబ్ధివిధేయక
జ్ఞానత్వమేవ తద్విషయత్వే ఽనుభవత్వ్యతిరిక్తశాబ్దబోధత్వజాతిరిత్యత ఆహ। జన్యపదధీత్యాహుః। తదసత్। శబ్దలింగకానుమాన
రపి శబ్దజన్యఘటవిధేయకజ్ఞానత్వేన తదుత్తరకాలీనశాబ్దబోధవిరోధిప్రత్యయత్వేన శాబ్దత్వజాతిసిద్ధ్యా చ అనుభవత్వే
దసిద్ధిఘటకతయా ధ్రువలక్షణత్వం నేతి తద్వ్యాపకశాబ్దత్వస్య కృత్రిమగ్రంథాసంగతేర్ణ్యత్వవధేయం। జన్యపదధీజన్యత్వ
వ్యభిచారిణి అనుభవవ్యాప్తిత్వాదియం జాతిః ప్రత్యక్షత్వావచ్ఛిన్నస్యత్వేనతిపదవిషయకత్వవ్యభిచారిణి శబ్దజాతిః ఉపమి
తిత్వం తదన్యాన్యత్వమితి లక్షణార్థః। అతివ్యాప్తివారణాయ। తత్రేతి ప్రత్యక్షానుమితిస్మృతిత్రిత్వార్థః। తాదృశానాం జన్యపదధీజన్యత్వ
వ్యభిచారి అనుభవత్వవ్యాప్యానాం సత్త్వాదితి। తథా చ తద్భిన్నాన్యత్వభిన్నానాం తివ్యాప్తిరితి భావః। స్మృతిత్వవ్యాప్తిత్వమనుభవసామగ్రీ
ప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకతయా సిద్ధస్య తదవచ్ఛిన్నా వ్యాప్తివారణాయ జాతిరిత్యత్రాపి సత్యాన్యదిత్యాహ ప్రతిజ్ఞాదిసత్వాదిస॰

3

భవేన్నేతి విశిష్టాభావేతరాం అనుభవత్వవ్యాపకజాతిశూన్యత్వే సతీత్యేవాస్త్వితి తత్రాహ। జాతిశూన్యత్వమితి। జాతిశూన్యత్వమాత్రమిత్యర్థః
అనుభవత్వేతి అనుభవత్వవ్యాపకజాతిశూన్యత్వమాత్రమిత్యర్థః। అనుభవత్వాదీనామితి। ఆదినా జ్ఞానత్వగుణత్వాది పరిగ్రహః। తథా చ
తాదృశజాతీనాం సత్త్వాజ్జాతిశూన్యత్వం న వక్తవ్యమిత్యర్థః। అత్రాయం ధ్వనిః జ్ఞానత్వాదీనామిత్యేవ వక్తుముచితం। తథాపి తదవ్యాపకేత్యత్ర
తజ్జ్ఞానానామనుభవత్వవ్యాపకత్వాభావాత్ అనుభవత్వాదీనామిత్యుక్తం। తదవ్యాపకేతి అనుభవత్వావ్యాపకేత్యర్థః। అనుభవత్వావ్యాపకేత్యస్యావ్యా
వృత్తిమాత్రం। జన్యేతి। తథా అసంభవీ స్యాదితి। జన్యపదఘటితజన్యత్వవ్యాపకేత్యర్థః। నను అనుభవత్వావచ్ఛిన్నం యత్ అనుభవత్వాపన్నత్వము
పదేయతామిత్యత ఆహ। ఆదీనామితి। ఆదినా జ్ఞానత్వపరిగ్రహః। అనుభవత్వావ్యాపకత్వం చ అనుభవనిష్ఠభేదప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వం
తేన అనుభవత్వాదివ్యుదాసః। నను అనుభవత్వావ్యాపకత్వావ్యాపకత్వమేవ కిం నోపాదీయత ఇత్యత ఆహ వ్యాపకత్వఘటితత్వేనేతి వ్యాపకస
మానాధికరణ్యాదిరూపవ్యాపకత్వనివేశే గౌరవాత్। ఏవమనుభవత్వస్యాపి స్వావ్యాపకత్వాత్తదపి గ్రాహ్యమిత్యాదపి తదవ్యాపకత్వస్యావశ్యకత్వా
దిత్యాహ అతిగౌరవాన్మన్మతే అనుభవనిష్ఠభేదప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వస్య అనుభవత్వే అసత్త్వేన అనుపపత్త్యభావాత్। స్వతావతివ్యాప్తి
వారణాయ వరమధపదస్య అనుభవపరత్వం వినా అనివేశ పదాప్తిరితి పదజన్యత్వవ్యవచ్ఛేదాని అనుభవత్వావ్యాపకజాతిశూన్యమితి కతిపయ అస్యం
భవః జ్ఞానయమానపదస్య కరణతావసంభవేన శాబ్దత్వస్యాపి పదజన్యత్వవ్యవచ్ఛేదకత్వాత్ పదఘటితం। ఇత్థం చ జన్యపదవ్యావృత్తిమాత్రం పద
త్వ ఘటితం। నన్వనుమితిస్థాపి రాద్ధస్య సత్త్వార్థమపి వ్యాప్తిరత ఆహ। అనుమితిత్వస్యేతి। భగవదితి అనుమితిత్వస్య స్వరూపపదఘటితజన్యత్వ
వ్యాప్యత్వేన ఆత్మత్వజాతిరేవ తథాత్వే చ పునస్త్వం నానుమితావవృత్తిరితి వ్యాప్తిః జన్యపదోపాదానేతి అనుమితిత్వస్యాపి తద్ధర్మత్వేన తద్వ్యావృత్త్య
[illegible] శాబ్దత్వస్య లక్షణ ఇతి భావః। అతః అతివ్యాప్త్యాదితః సముదితమితి జన్యపదఘటితజన్యత్వవ్యవచ్ఛేదాని అనుభవత్వావ్యాపకజాతిశూన్యత్వమిత్యర్థః

అత్ర న జన్యత్వావచ్ఛిన్నాంశతిజన్యధీత్వావచ్ఛిన్నాంశతిధీజన్యత్వావచ్ఛిన్నాంశతి వా సోఽర్థః అనుమితిత్వస్య జనకత్వజనకజ్ఞానత్వధీజన్యత్వజనకవ్యాప్తి
జ్ఞానజన్యత్వావ్యాప్యత్వాత్ తత్త్వావచ్ఛిన్నాంశజాంతిశాలాన్యత్వస్యానుమితావపి సత్త్వాదతివ్యాప్తిః జన్యపదధీత్వావచ్ఛిన్నాంశజాంతిశాలాన్యత్వమాత్రోక్తౌ
శాబ్దత్వస్యాపి తదాత్మ్యేనాసంభవాపత్తేరితి విశిష్యముపాదేయమేవ। నను జన్యపదధీజన్యత్వావచ్ఛిన్నాంశ అనంతవర్త్యాప్యకజాంతిశాలాన్యత్వమే
వలక్షణమస్తు కృతం విశేష్యదళేనేత్యత ఆహ॥ ఉపమితావితి। ఉపమితేః పదవిషయకత్వనియమాభావాత్ జ్ఞానజన్యత్వనియమేన జన్యపదధీజన్య
త్వావచ్ఛిన్నాంశప్రత్యక్షాదివిజాతీయాన్యత్వాదితి భావః తేనాప్యంతం పదవిషయకత్వావచ్ఛిన్నాంశజాంతిశాలాన్యత్వమిత్యర్థః పదవిషయకశాబ్దబో
ధపదస్యాపి శాబ్దే పదవిషయకస్య సమూహాలంబనాదికరణశాబ్దత్వస్యాశాబ్దత్వాత్ అసంభవ ఇతి సమూహాలంబనాదికరణేతి విశేషయ అవచ్ఛిన్నాంశతి
న నను సమవః తత్ర శాబ్దబోధే పదజ్ఞానే వా ధర్మం ... శాబ్దత్వస్యాపి పదవిషయకత్వావచ్ఛిన్నాంశత్వమేవేతి చేన్న వ్యాప్యపదజన్యపదార్థోప
స్థితితాత్పర్యజ్ఞానాదేరేవ శాబ్దబోధే హేతుత్వాదయం సర్వత్ర శాబ్దస్థానే తేనానాకాంక్షయత్రాపి న విషయకానుమితిసామగ్రీ ప్రతిబంధకత్వమ
స్యాస్తు విలంబస్య శాబ్దబోధః తత్ర శాబ్దవిషయకశాబ్దం జాంతమితి భావవిరహవిశేషానుమితిసామగ్రీ ప్రతిబంధకత్వేన శాబ్దశాబ్దానుపపత్తే
శ్చ పదయాశాబ్దే భావయాంతి తత్త్వాత్తే జనకత్వేన తత్ర ద్విభాగాభావకాంతనివేశే ... విషయశాబ్దవిశేషణావిశేష్యభావే వినిగమనావిరహేణ
నంతకార్యకారణభావాపత్తేరిత్యత్ర విషయకశాబ్దబోధే ... పదవిషయకత్వావచ్ఛిన్నాంశ తాదాత్మ్యేన అసంభవాత్
విలినకింవిశేషణజాంతావితి జాంతాపాదావిత్యర్థః। తత్ర శాబ్దత్వాదావితి భావః అనుమిత్యాదిస్థలే ప్రమేయాంశ ... తత్త్వజ్ఞా
నజన్యత్వజ్ఞః ప్రమాణమితి శబ్దలక్షణం ప్రయోజనాభావాత్ తల్లక్షణమనుపాదేయమిత్యర్థః తత్త్వజ్ఞానం తజ్జన్యత్వ ప్రమాణ శబ్దత్వమిత్య
ర్థః శాబ్దబోధసమూహాలంబనవిశిష్టానుమిత్యాదౌ వ్యాప్తిజ్ఞానాదికరణత్వపదం। తథాపి తదర్థకత్వజ్ఞానవ

ధానాంచ అయోగ్యత్వేతి వ్యాప్తిః ప్రయోగస్తు మూలే వివృతః ఇత్యర్థః పదస్య వాక్యార్థపరత్వప్రసరణాత్ పదార్థతత్త్వజ్ఞానపూర్వకా
త్వాదితి వ్యాప్తిః తథాహి ప్రయోగపదసమభివ్యాహృతఘటపదస్య ఘటప్రాప్తావితి తాత్పర్యానుసరణాత్ ఇతరస్మై తదపేక్షా వ్యుత్పన్నత్వం ఘటానయనజ్ఞా
నాయ నేతరాపేక్షా స్వాప్రతివక్తృత్వాయోగ్యత్వప్రయోగప్రతిపాద్యజ్ఞానం ప్రయోజకత్వే ప్రయోగప్రతిపాద్యజ్ఞానాంతరానపేక్షత్వాత్ వాక్యా
ర్థతత్త్వజ్ఞానజన్యత్వం లబ్ధం న హి వాక్యార్థజ్ఞానవత్ పదార్థజ్ఞానమపి అర్థజ్ఞానానపేక్షం ప్రయోగపదవాక్యార్థజ్ఞానాత్మక
ర్థతత్త్వజ్ఞానస్య వాక్యాపేక్షణాదితి । అత్రాయం తు యోగ్యావాక్యం తథా చ తత్కాలీన తత్పురుషీయ స్వజన్యజ్ఞానవిషయవిషయక ప్రమాత్మక
జ్ఞానం ప్రకృతవాక్యజనకం మే స్వస్మిన్ జనని యోగ్యప్రయోగప్రతిపాద్యజ్ఞానాంతరం తత్కాలీన తత్పురుషీయ స్వజన్యజ్ఞానవిషయ
విషయకజ్ఞానాంతరానాపేక్షత్వే వాక్యార్థతత్త్వజ్ఞానజన్యత్వమిత్యర్థః వాక్యార్థజ్ఞానేన వాక్యజననే యోగ్యత్వాభావే వరీ పదార్థతత్త్వ
జ్ఞానస్యాపేక్షణాత్ అసంభవః అన్యథా తస్య హేతుర్వాపరత్వేతి స్వోత్తరోత్పన్నత్వమపి స్వజన్యజ్ఞానవిషయవిషయకజ్ఞానాంతరేవిశేష
ణీయం తథా చ తత్కాలీన తత్పురుషీయ స్వజన్యజ్ఞానవిషయవిషయకం యత్ ప్రకృతవాక్యార్థప్రమాత్మకం జ్ఞానం స్వస్మిన్ జనని
యోగ్యే తత్కాలీన తత్పురుషీయ స్వజన్యజ్ఞానవిషయవిషయకస్వోత్తరోత్పన్నజ్ఞానాంతరానపేక్షే తాదృశ ప్రకృతవాక్యార్థజ్ఞాన
జన్యత్వం తత్కాలీన తత్పురుషీయ ప్రమాణవాక్యత్వమితి ఫలితం । అత్ర స్వోత్తరోత్పన్నత్వ నివేశే పదముఖ్యతత్త్వజ్ఞానపదం స్వపదం చ
ప్రకృతవాక్యపరాణి పదార్థతత్త్వజ్ఞానేన వాక్యజననే యోగ్యోత్తరోత్పన్నప్రకృతవాక్యజన్యజ్ఞానవిషయ విషయకస్య వాక్యార్థ
జ్ఞానస్యాపేక్షణాత్ పదార్థతత్త్వజ్ఞానజన్యత్వం మూలే ఉదాహరణే అతివ్యాప్తిరితి సంక్షేపాదాశయేన వ్యాప్తిపాఠనం లక్షణే స్వపదం ప్రమా

ణమాత్రస్యలక్షణత్వేప్రవృత్త్యాదావవ్యాప్తేర్లక్ష్యైకదేశపదమనుషంజనీయం వనుతత్కాలీనతత్పురుషీయస్వజన్యజ్ఞానవిషయవిష
యకంయత్ప్రమాత్వకంజ్ఞానంస్వపక్షిజననయోగ్యతత్కాలీనతత్పురుషీయస్వజన్యజ్ఞానవిషయకవిషయకజ్ఞానాంతరానపేక్షితవాక్య
త్వప్రమాజన్యశబ్దత్వంతత్కాలీనతత్పురుషీయప్రమాణశబ్దత్వమితి ఫలితం ప్రమాత్వంచయావత్ప్రమువిశిష్టత్వంనాతః అంశేప్రమావా
దాయమతిప్రసంగః ఇత్థంచవహ్నినాసించతీత్యాదౌపదార్థసంసర్గజ్ఞానస్యసమానజాతీయవాక్యార్థజ్ఞానాంతరాపేక్షితత్వాత్
తవాదాయమతివ్యాప్తిప్రసంగః వావ్యాకరణకోశాదినాసుకరాలకరితి
నిరిప్రకృతివాక్యజన్యజ్ఞానవిషయకరణాత్ఘటకాదివిషయకత్వేనాప్తసాధనతాజ్ఞానస్యాపిప్రకృతవాక్యజన్యజ్ఞానవిషయ
విషయకార్థతత్త్వజ్ఞానవ్యాపకతేనచవాక్యజనియుతత్వసజాపియజ్ఞానాంతరానపేక్షణాదిరి ఏవంకమ్యైకత్రవృమితి వాక్యస్యాపివాక్య
వాక్యజన్యజ్ఞానవిషయతయానాద్యవాక్యజన్యజ్ఞానవిషయవాక్యవిషయకవాక్యరూపాప్తసాధనతాప్రమాదాయకవైద్యాప్రవ
మిత్యయాహ్యవాక్యేఅవ్యాప్తిః అపిచపయః కరణకసేకానుకూలకృతిమాన్భవత్వితత్త్వమిత్యాంవికత్వపయాత్మకసమూహవలంబనజన్యైవయ
సాసించతీతివాక్యే అవ్యాప్తిః తాద్యకవాక్యార్థజ్ఞానస్య క్రమఖిన్నాలబాధ్యకవాకశాబ్దరయవాక్యార్థజ్ఞానస్యసమానజాతీయ
స్వదీయవాక్యార్థజ్ఞానసాపేక్షత్వేరయతదాదాయలక్షణగమనాత్ అస్యధారతదిత్యపదార్థతత్త్వజ్ఞానమాదాయమతియోగ్యే అ
తిప్రసక్తేరుక్తవాక్యకరణ్వస్థంవదితిచేన్నైవంయాదృశార్థతత్త్వజ్ఞానంస్వసమానజాతీయజ్ఞానాంతరానపేక్షంసత్ప్రయోగమాత్ర
జ్ఞప్యత్వమితిలక్షణార్థః కింతుప్రయోగమాత్రయంయదర్థతత్త్వజ్ఞానంప్రకృతవాక్యార్థవిషయవిషయకంతాదృశార్థతత్త్వజ్ఞాన

తకస్తు

౨

స్వత్వం లక్షణం తత్కాలీనతత్పురుషీయతస్య జన్యజ్ఞానం యద్వృత్తం ముగఃకం యద్వృత్తిప్రకారకశాబ్దబోధజనకం యద్వృత్తివిశేష్యతాకం తత్త్వం సగఃకతత్త్వర
కతద్వృత్తివిశేష్యకత్వమవచ్ఛిన్నజ్ఞానజన్యశబ్దత్వం తత్కాలీనతత్పురుషీయ తస్య ప్రమాణశబ్దత్వమితి పర్యవసితోఽర్థః వక్ష్యమాణసింహతతౌ దౌవ ప్రకరణ
కసికానుకూలకరణత్వమానతిబోధాదౌ దండేనతత్ప్రత్యయవిషయకజ్ఞానస్య ప్రమాత్వప్రకారతాతిప్రాప్తిః ఏవం శబ్దప్రమాణత్వమితి పాదౌవపిప్రమా
ప్రకరణమూలం వరాలంబనజన్యపయసాసింహతత్వాద్ దౌతుశబ్దత్వం యుప్రమాణాదౌ యుసంగతిః ఏవమన్వత్రసకలార్థ తవాక్యే వెతానచెన్నాకాదావః
ఆదయత్రపయసాసింహతవిజ్ఞానాసింహతత్త్వాదివాక్యాకాంపయః కరణకసికానుకూలత్వతిమానస్వవిధ్యకరణకసికానుకూలకలతిమాని
తిసమయాంవరాలంబనశాబ్దబోధః తత్రపయసాసింహతతి వాక్యే ఆప్తిః। కదాచిదుజన్యజ్ఞానం యద్వృత్తివిశేష్యతాకం తత్త్వవిశేష్యతాకత్వం ని
త్యజ్ఞానాప్రసిద్ధేరితి చేన్నైవం యద్వృత్తివిశేష్యతాకత్వం స్వజన్యతా తత్త్వవిశేష్యతాకత్వం తత్ప్రమత్వం నజ్ఞానత్వస్య విషయితావచ్ఛేదకతావరుః
ఇదం యథార్థబోధకవాక్యం ప్రాప్తవాక్యం తద్భావస్తు ప్రతివాక్యార్థజ్ఞానం తేతురితి సంప్రదాయం యథా నవస్తు తస్య యథార్థయుక్తం యథా ఆప్త
సిద్ధత యథా అన్యకారణాద్యసంభవేనతద్రూపప్రమాణప్రమితికరణం శబ్దః ఇతి ఫలమితి తమేవలక్షణమప్రకలతమితి దిక్ యథాప్రతాప్రా తిరత్వ
ప్రమాణాసత్యత్వాభ్యాంతద్రితివచ్చస్యఅప్రమాణత్వం యథాత్వం తత్రాపయవనమితి భావః కథం కత్ప్రాప్యయుఃశబ్దస్యప్రమాణత్వం సంధయతి
సింయుః శబ్దఇతిశాబ్దప్రమితికరణం శబ్దఇత్యర్థః సకలేతి శబ్దంశాబ్దాంమాం తత్ప్రమితివిషయంయత్వర్థః॥ మురపర్యావన్ఇతి తాద్వశాస్త్రత
స్య అన్యవిషయకత్వైకాకారావ్యవిషయకత్వఏవపర్యవసానే నశబ్దసిద్ధిః ప్రతితెస్తదసాధకత్వపదార్థః మాంసైస్వాభేదఇతిభా
వః ననునవ యం శబ్దఏవనాస్తీతి బుద్ధావాహ। అపితుతస్య అతిరిక్తశాబ్దప్రతికరణత్వమేవనాస్తీత్యర్థ ఆహ। తద్జనకత్వమ
పితిపస్యశబ్దస్యజనకత్వమపిశాబ్దప్రమితిజనకత్వమపీత్యర్థః। వస్తుతస్తునైయయిశాబ్ద ఇతి పాఠః శాబ్దంయథామింతి

ప్రతీతిసిద్ధః శాబ్దబోధస్య పృథక్ ।తజ్జనకత్వమపి శబ్దే తాదృశశాబ్దప్రమితిజనకత్వమపి పృథక్ ।తథాచ కరణత్వం।తత్త్వం
తమాంపాం।అగ్రేగాంపాదేపి ప్రతీతేరితి ।వాక్యార్థమయమర్థః ప్రత్యేకం తజ్జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షవిషయకత్వసంభవేన ప్రత్యక్షాతిరిక్తప్రమితిస్వరూపః
తత్కరణసిద్ధ్యర్థం శబ్దస్య పృథక్త్వమితి భావః ।నన్వస్తు శబ్దస్య ప్రమాణత్వం అస్తు తజ్జన్యజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షాతిరిక్తప్రమాత్వం తథాప్యనుమితావన్త
ర్భావమేవ తజ్జన్యజ్ఞానస్య స్వతంత్రోపాధ్యర్థం పృథక్త్వం నిరూపణేన ప్రత్యక్షవాంశే ఉపమితిః।అనుమానవిధయా।అనుమానత్వేన।అన్యథా
వేతి।శబ్దవిధయా ఏవ పృథక్ ।నతస్య ప్రత్యక్షాతిరిక్తప్రమితిజనకత్వమేవ నాస్తీతి తాదృశ ఇతి భావః।విప్రతిపన్నం తత్రేతి।విప్రతిపత్తిస్సంశయః।అ=
నుమిత్యాప్యసమానాధికరణప్రమితివిశేషజనకం పాండవస్య జన్యానాం నిరూపితప్రమాణవిశేషజనకం సాధనమయ తథమాసవనిష్ఠజ
నకతాస్థాయినపేతార్థాంత్రవిధికారంభయోగ్యాయుక్తానాం।నిషేధకారంభయోగ్యానాం విధికాంత్యప్రసిద్ధిః ప్రత్యక్షప్రమాణే
త్రియుక్తప్రమాణతయా ప్రత్యక్షం ప్రతిజ్ఞాయమానప్రమాణత్వేన తాదృశజనకత్వమాత్యః।నిషేధప్రసిద్ధిస్తు।ఘటాదావేవ సు
అభావప్రసిద్ధసాధనవారణాయ అనుమిత్యసమానాధికరణప్రమితివిశేషజనకత్వాభావస్య నివేశః ప్రత్యక్షే విషయాంశే తత్త్వ
మందాయ శబ్దస్యాపి సాక్షాత్కారత్వావచ్ఛిన్నజన్యతానిరూపితజనకతాయాం విశేష్యప్రమాణవిశేషజనకతాయాం తదభావనిష్ఠత్వ
నివేశః అనుమితిభిన్నశాబ్దవిషయకప్రమితికరణం గవాక్షాకారం।ప్రత్యక్షానుమిత్యన్యతరత్వావచ్ఛిన్నజన్యతాసామాన్య
మోక్షేతాపారారావాప్యధగితి అనుమితిభిన్నశాబ్దవిషయకప్రమితికరణమిత్యర్థః అతోనాసిద్ధ్యసిద్ధివ్యాఘాతః।నన్వనుమానం న చ ప్ర
త్యక్షానుమిత్యన్యతరత్వావచ్ఛిన్నజన్యతానిరూపితసామాన్యరం అతోనశబ్దలింగకానుమానమాదాయ బాధః।నన్విదంఘటాదౌ
సాధ్యాభావాధికరణవృత్తిశబ్దవాదినో ఇత్యనుమానం స్యాదత ఆహ।శబ్దస్యేతి।అధ్యాత్మాబాధితోక్తప్రమితివిషయాతిరిక్తవ్యాప్య

౬
తర్క ప్ర

ఘటవత్వాదివ్యర్థః। అవ్యాప్త్యమేవదర్శయతి। నవిరతి। తదవ్యక్తిత్వాత్। ఆకాంక్షావ్యక్తిత్వాత్ తథాహ్యాన్వయిత్వతత్సమానాధికరణ్యాభా
పవ్యాప్తిః కస్మిన్నసంభవతి సాధ్యవత్త్వేపివ్యాప్యవైయధికరణ్యాదితి భావః॥ ననుఘటత్వమనయోరితరదానితాప్యేకత్వవిషయస్మారితపదార్థస
ంసర్గజ్ఞానపూర్వకం ఆకాంక్షాదిమత్పదకదంబవాక్యాదివ్యత్రవ్యైవంయధికరణ్యాంశబోధజ్ఞానమనయమితి జ్ఞానాత్ప్రా
ంతి జ్ఞాతవిశిష్టార్థవపురోవర్తివిశిష్టపదప్రకారకజ్ఞానస్యైవప్రవర్తకత్వయంనదర్శితాతివ్యాప్తం। లాఘవాత్ప్రవృ
త్తివిషయేష్టసాధనత్వప్రకారకజ్ఞానస్యైవప్రవర్తకత్వం యూనసాధ్యపదస్యజ్ఞానపదస్యప్రవర్తకత్వేనప్రవృత్తిఘటకత
యాప్రవృత్తితస్యాప్యప్రకాశకత్వేనయానుమితివ్యాప్యత్వాదికప్రకారకత్వనియమేనస్మారితపదార్థస్యైవతజ్జాతాదిసి
ద్ధేరనవరతజీవత్వాదినా ప్రమేయత్వాదినా తాదృశజ్ఞానప్రవర్త[illegible]కత్వాత్ తయతజ్జాత్యాదిప్రకారకజ్ఞానస్యైవప్రవర్తకత్వా
దితివాచ్యం। పుంస్త్వం తజ్జాత్యాదినా తజ్జాతాదిరుపస్థితత్వాదితరత్రాధిభలాంత్వేనయాపిత అనుమితౌ జ్ఞానసంభవాత్ అతఏవసక
ర్మకత్వానుమానే లాఘవాత్ పరిత్యమేతత్త్వాదికమపితథాసతే లాఘవజ్ఞానేతరబాధాంశిత్వజ్ఞలవచవ్యాపకతానవచ్ఛేదకత్వేన
జ్ఞానానుకగమాదితి। ఎతదప్యేతదాదాయ। తాత్పర్యవిషయమిథస్సంసర్గవతః ఆకాంక్షాదిమత్పదస్మారితత్వాదిత్యనుమానే
సవిశిష్టజ్ఞాతత్వాదేః పక్షతావచ్ఛేదకతయా తత్సిద్ధిః॥ ననుచవిపలసంసర్గపరత్వంవేదాన్తానితి అపౌరుషమలంజలంనద్యాః కన్మిమ
ంతత్పరకపతివాక్యే అప్రత్యాయకేనదికథపదార్థయోర్వ్యభిచారః తాత్పర్యగర్భసాధ్యసత్వాదితి [illegible]వాచ్యం। తాత్పర్యగర్భ
పరస్పరనిరూపితాకాంక్షాదిమత్పదస్మైవాప్యభిచారాత్ ననుతథాపితేనయానవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నతేనతుమాత్రానిష్ఠంయస్మైతదనుమితి

త్రయోస్సత్వాంగత్వకత్వేంతు మర్త్యానిశ్చయాభావాదన్వయాతిరేకప్రసంగః। నచ తయోస్సత్వాసంశయస్య తాథసంశయపర్యవసన్నతయాహంత్యసం
శయస్యానుమిత్యనుగుణతయాంపక్షతాఘటకసంశయాంతరికసంశయాన్వత్వమేవ తెంతు తాన్నిశ్చయత్వమితివాచ్యం। గౌరవాత్। సాధ్య
సిద్ధ్యసాధ్యాన్యతరసంశయాదనుమిత్యాపత్తేశ్చేతి దిక్। అయమేవాలక్షైర్వేవ్యతిరేకయధాతివన్నిశాసిద్ధిశ్రవాహ యాంవభేదకసంశయో
పిన్నైయాయికైరనుమితేరత్యుపగమాత్ వ్యాప్యవత్తానిశ్చయస్యైవానుమితి హేతుత్వంచస్య శయోస్సతాంతాంపహేతువిశేషసంశయో
పిసంశయాన్తరాప్యనుపపత్తిరత ఆహ। వ్యాప్తిరేవేతి। నను వ్యాప్తిత్వాదేవానుమితిరస్తు। నచ వ్యాప్యహేత్వర్థపరామర్శజన్యత్వాదనుమితి
త్వమాత్మాపత్తిరితి వాచ్యం। విషయబాధకస్యాపత్త్యభావస్యాననుయోగిత్వేనమోఘ్యాంభావాపత్తేః। హృస్యోపత్వేత్యపక్షదేర్వ్యాప్తేరితిపదని
ష్ఠవ్యాప్తిసాధ్యానామిత్యర్థః। నచేతిన విలక్షణ్యర్థః। అయం। వ్యాప్తిజ్ఞానకరణకత్వరాలీనః శబ్దప్రయోజ్యానుభవః। తస్యాః అనుమితేః॥
నన్వయంవ్యాప్తిజ్ఞానాజన్యావిలక్షణైవానుమితిః। నచతత్రానుమితిత్వస్యప్రమాణాభావః సమానవిషయకత్వసామగ్ర్యాః। ఖలవ
త్వాదనుమితింప్రతి శాబ్దసామగ్ర్యాః ప్రతిబంధకత్వకల్పనెగౌరవాత్। మన్నతెనతత్ర శాబ్దత్వానుమితి సాధారణోవత్రవత ప్రతిబం
ధకతాపత్తే ఏవంభిన్నవిషయెనుమితిసామగ్ర్యాః శాబ్దసామగ్రీప్రతిబంధకతాధ్యాయకల్పనెగౌరవం। తన్నతెఅనుమితిసామ
గ్రీప్రతిబంధకత్వకల్పనైతైవాపపత్తేరత ఆహ। ప్రతీయంతి చేతి। అనుమినుమితీనచవ్యాప్తిజ్ఞానాదిఘటితసామగ్రీజన్యానుమితి
త్వవ్యాభావవత్ విషయత్వమితివాచ్యం। వ్యాప్త్యాదిప్రతిసంధానేపితస్యానుభవసిద్ధత్వాత్। అసాధ్యాత్ప్రత్యక్షమితి। ఉపమితిసాపమితమి
త్యపివక్తుముచితం। తదాస్పుమినిత్యర్థః శక్తిమాత్రవిషయకత్వాయాంఘటాదివిషయకజ్ఞానస్య అతోతిసంక్షేపేననతనారకత్వ
అప్రయోజకత్వామోపమితమితినెషన్యాపికర్పితధావచశబ్దజన్యజ్ఞానెఅనుమితిత్వవ్యాప్యభావేన విలక్షణప్రమిత్యంతరస్వీకారస్య

అపరోక్షతయా తత్కరణస్య ప్రమాణం తత్త్వమేవాపరోక్షమితి భావః। శ్రుతమితి। నైయాయికశబ్దజన్యశాబ్దబోధవిషయత్వే పృథ్వః। శాబ్దబో
ధానాం ధర్మస్యైవ శాబ్దత్వం విశిష్టవక్తృతాపత్తా। అత ఏవ అన్యా వాక్యప్రత్యక్షే ప్రత్యక్షప్రామాణ్యాదిత్యుక్తిరప్యుపపద్యతే। ఇదం। శుద్ధకమనసంమనాది। నై
యాయికైకదేశి। వైశేషికస్య సంబన్ధాభ్యుపగమే ప్రత్యక్షలింగవిధయైవ తదేవం ధర్మాత్ నైయాయికైకదేశిత్వం యుక్తం నైయాయికానాం శాబ్దబోధే క్లృప్తిరైవ
జ్ఞానాత్ శాబ్దతాప్రత్యక్షజ్ఞానసంభవాభావాచ్ఛాబ్దబోధ ఏవ నైరాకాంక్ష ఇతి భావః। ఇతరస్మిన్మాంసకానాం తార్కికవాక్యస్థలే శాబ్దబోధాభ్యుపగమః ప్రకృతవాక్యా
ర్థగోచరమిదాం ధర్మజ్ఞానవదుక్తప్రత్యక్షం ప్రత్యక్షత్వాభానుమితిసామగ్రీసత్త్వేనాప్రత్యక్షత్వానుమితిసంభవాత్ వాక్యార్థజ్ఞానస్యాపరోక్షత్వా
త్ తదుత్తరం యదిదమస్త్వేతత్సాదృశ్యసామగ్రీవిః శాబ్దబోధోత్పత్తేః। తార్కికైః స్వేష్టానువాదకః। అనువాదకత్వం పూర్వవిరోధాభావేనానుభవమాత్రజ
నకత్వరూపత్వాభావాత్ స్వసమానాధికరణస్వప్రాగభావాపూర్వవర్తిస్వసమానాకారనిశ్చయవిషయవిషయకత్వస్వప్రకారకా
నుభవమాత్రజనకత్వరూపత్వాభావాత్ స్వసమానాధికరణేతి యావత్ స్వపదమనుభవపరం వేదస్యాపౌరుషేయత్వేనాప్రత్యక్షత్వానుమానాసం
భవాదననువాదకత్వాత్ ప్రామాణ్యం అనధిగతార్థానుభవకరణత్వస్యైవ ప్రామాణ్యరూపత్వాత్ పూర్వవిరోధాభావేనానుభవకరణత్వం స్వసమా
నాధికరణస్వప్రాగభావాపూర్వవర్తిస్వసమానాకారనిశ్చయవిషయవిషయకత్వప్రకారకానుభవకరణత్వమితి యావత్ స్వ
సమానాకారకత్వం చ స్వనిష్ఠవిషయతానిరూపితవిశేష్యతాభిన్నవిషయతానిరూపితప్రకారతాకత్వమిత్యర్థః।
తదసత్ వ్యాప్తిస్మృతివిలంబేనాప్రత్యక్షత్వానుమితిసామగ్ర్యభావేన ప్రథమత ఏవ శాబ్దబోధాత్ అననువాదకత్వేన ప్రామాణ్యాత్। నను తార్కిక
వాక్యస్థలే ఇదం అప్రత్యక్షం స్యాదేవ సంశయశాబ్దబోధానుదయాత్ సంశయోత్పత్తిశ్చేన్నిశ్చయేనాసంశయప్రతిబంధకసంశయత్వేనాప్యయుక్తం యః త
త్వేన తు తదనుమితావ్యాప్తికరత్వే నియమేనాప్రత్యక్షనిశ్చయస్యైవ తత్ర శాబ్దబోధాభ్యుపగమస్య అపరోక్షత్వం తత్ర తత్ర దార్శ్యతావధారకం శాబ్ద ౩
త్వం తార్కికవాక్యజన్యశాబ్దత్వం యాదృశ్యః కేచిత్ తదేకదేశావాదనిష్టమితియః అప్రత్యక్షత్వానుపపత్తిరిత్యనుకారేణాప్రత్యక్షత్వమనాభిదివాక్యే అపా

రుష్టేంయత్వాభిమానినోంశాజనింవంసకేన్న శాబ్దబోధంజయెనవృత్తిజ్ఞానాత్ అనాపత్తేః। తథాః తాత్కాలికశక్తేన అజ్ఞాతతాత్కాలికవాక్యస్థతెరుష్ట
శాబ్దసామాన్యసామగ్రీ ఏవ తాత్కాలికశక్తేన జ్ఞాతవాక్యాదపి శాబ్దప్రత్తిసంభవేన తస్యా అకారణత్వాత్। న చ ంయత్వంగంమెత్యాదినియమేన వృత్తి
స్మేమితివాచ్యం తస్యాం తంమేపివాక్యార్థబోధోత్పత్త్యా తస్యాంశంయస్య అప్రతిబంధకత్వాత్ అన్యథా కారణసంశయవృత్తికల్పనం ప్రతిబన్ధకే
వ్యాప్తిజ్ఞానేవృత్తి బాకేన అప్రమాణజ్ఞ కస్త్రే కపరాథ్యకనియమాభావాత్। ఏతేన శాబ్దబోధసామాన్యే అనాప్తోక్తత్వశంకావిరహావాచుః
సచ తాత్కాలికే ఆప్తోక్తత్వంనుమానాత్ వేదస్య పౌరుషేయత్వానుపపాత్॥ న చ అపౌరుషేయత్వనిశ్చయదశాయామేవ వేదస్య అన
స్యావకస్త్రే దోషవత్పురుషాప్రణీతపదస్మారితస్వరూపసామర్థ్యేన సత్వేన పదార్థసంసర్గసిద్ధిసంభవాత్। వేదస్యాప్యనువాదకత్వాపత్తి
రితివాచ్యం వాక్యస్యవివిలంబేన తద్విలంబాదిరిపశాస్త్రం। అనాప్తోక్తత్వసంశయస్య అప్రతిబంధకత్వాత్। యోగ్యతాసంశయవది
తిదిక్। ప్రామాణ్యాస్తు క్వచిదపి భ్రమః। క్వచిన్నప్రమేపి నియమవివాక్యతో యశాబ్దప్రమాత్వవిన్నంప్రతి కించిత్కారణమపేయం। తస్యచ
దోషాభావ అన్వయప్రయోజకత్వరూపవత్త్వరూపం యోగ్యతాయాః కరణాభిప్రాయత్వాయుక్త కయుసాసింబతత్వంయోగ్యవాక్యైపిన
త్వాత్। అథ దోషాభావ ఏవ తథాస్తు దోషాశ్చ భ్రమప్రమాదవిప్రలిప్సాకరణాపాటవరూపాః। తత్ర నష్టః భ్రమశ్చ। అభ్యాసకరణాద్యవాక్యార్థ
గోచరో భ్రమః ప్రమాదం అనవధానతా సాచవాక్యార్థజ్ఞానస్వరూపయోగ్యస్వరూపాభావరూపవాక్యార్థనిశ్చయవృత్తిరేకః సుకేయవాక్యా
ర్థనిశ్చయవృత్తిరేకవాక్యావయవత్వంతన్నివేశః। అన్యథాప్రతిపాదనాభిప్రాయాన్యథాప్రతిపాదయిష్యా ప్రతారణేచ్ఛైవ విప్రలిప్సా। ఇచ్ఛావిష
యీభూతార్థావగమానుకూలకం తదాలింగ్యతిపూర్వానుభూతార్థావగమానుకూలకం తద్వాక్యనిష్ఠం తః కరణాపాటవం అ
సామర్థ్యం ఇచ్ఛావిషయీభూతావగమననుకూలత్వమితి యావత్ ఇతి చేన్న సంతప్రతారకవాక్యేసంవాదేన ప్రమాణే ప్రతారణరూపదోషస్య

ద్రూపం స్వస్థేతు ప్రమాద విప్రలిప్సావిరహితం తు విరహః । వక్తృనిష్ఠః । భ్రమస్తు । అద్విరలం యువాక్యార్థగోచరో భ్రమః । ప్రమాదః అనవధానతా
సాధవాక్యార్థజ్ఞానకస్యరూపం పంచెలం గృహ్యస్థుతు బ్బరిలం యు వాక్యార్థనిశ్చయం ఉపపత్తిశేషః స్వకీయం యువాక్యార్థనిశ్చయం ఉపపత్తిశేషవాచకం యుపపత్తి
ం ల నిపేశః । అన్వధా ప్రతితసార్థస్య అన్వధా ।। ప్రిన వృద్ధిబారాంతో అన్వధా ప్రతితస్య విష్ణువరాన్యథా ప్రతిపాదయిష్యం ఉబా ఏవ అత్రప్రధానం
ప్రిసేనోక్త జెంప్రేరణారేషిసర్వసంధారణచెం పత్ర్యస్పరోప్పాత్ వెనవర్తదాభావస్పుత్రస్యేకం కారణత్వే త్రమసత్వేతి అస్య యోగ్యతాభావాత్ సభాప్రశ్నవాక్యే
సత్తిః అభావభూతుప్యభాకారణ వ్యేగార వాతః । విసంవాదిశబ్ద వాక్యాదపి ప్రమాం పత్రేస్తతస్యాద్ధాదాభ్యాం అస్పృశ్యమేవ లోకవేద సాధారణ
వాక్యప్రమాణం ఇతి జనకం । యదార్థకారాం అన్యాత్రయత్వం చయదార్థవాక్యార్థకారాం శ్రుత్వా ఇతి తత్ప్రయోజనం అతిరిత్వం ఏకపదార్థ పరసవదవదార్థకత్ర
లీతి క్షయో మోప్పరితత్వమితి యావత్ అప్పరితత్వం చ అనుసంధేయమానత్వం తేన వత్రస్సానే వానాం ఎప్పోకరాం పత్తాపినాం సంభవః । నను మో
నిశ్చేరోరాదా ఆవృత్తిః వేదేయుప్తాం వశబ్రాహ్మణాత్ పకి క్షావరాదానాం యు సంగతిః హయాం యః పత్రమూనవేదస్తు పండిత పత్తావాంన వేదాభిప్ర ఏవ వి
దస్య నిష్పాలిపర్ నిరాశ్రయమెం ఉపవేదేత దర్శజ్ఞాపకత్వేన జ్ఞానమస్త్యేవసామగ్రీరినవృత్తిబారకః । స్వకవాక్యేపి శక్తకవాక్యవమాదా యు సంగతిః
వలనారాం చన్నాం నిత్తేరకరూపలప్రకీనబదేవవశసం పం న స్వకభూలాం దివాక్యే గస్యే క్షావణితి వాక్యం । తస్య ప్రమాణత్వాత్ వృథవచర్చస్తు ప్రత్యక్షాదసం
సగాం ప్రశాస్త్రేతి కెబత్వం స్వకరబాలాం విభిన్నేతాం శికవాక్యం యుధార్థవాక్యార్థప్రతీతిత్వం యోప్పరితత్వం వేదవేదశాస్త్రాది స్వకభూలాం దివాక్యే ఆభాది
ధకత్వం నాన్యైవవాక్యప్రమాం ప్రయోజకం ఏకశక్తి తత్త్వేన నవతేషాం కారణత్వమితినాననుగమః నచ సర్వత్ర బాధితార్థకత్వమేవ ప్రయోజకమ
స్వపతివాక్యం యుప్రత అన్యఘటాంభిత్రాం మెంగెపాం ఘటయోస్తి వ్యక్తిఘటాం వరం కృత్స్నవతమానం యు తివత్ర అన్యపకత్వేనాం ప్రమాణపిత్రావా
రోపత్తేః । తదుక్తం యుప్పరశబ్దః సకార్థధీరాః యుత్ర ఇతరావాయః ఇతి దిక్ । తస్య జ్ఞాతము పయోజ్యాతే జ్ఞానం యుపమానకరణే జ్ఞాత్వా సోంపయో

నిష్ఠైసతి వృత్తిత్వావచ్ఛిన్నలక్షణ్యాత్ వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతావత్త్వేతి తద్జ్ఞానత్వేన హేతుః । జ్ఞాతముపయుజ్యత ఇత్యాత్ర విరోధనిరూపితజ్ఞాననిష్ఠకారణతావి
శేషయితా సంబంధేన అవచ్ఛేదకం త్వాత్ర బోధనిరూపితజ్ఞానావచ్ఛిన్నకారణతాత్రయం యత్ర స్వత్ర త్వాత్ర విరోధే ఉపయోగిత్వే సతి సమానాధికర
సతి వృత్తిత్వావచ్ఛిన్నలక్షణ్యాత్ వ్యర్థః । సంపాద్యమానే వ్యాప్తిః యత్ యద్జ్ఞాననిరూపితజ్ఞానావచ్ఛిన్నకారణతాత్రయం స్వయద్జ్ఞానే జననీయే
సమానాధికరణ్యే సతి వృత్తిత్వావచ్ఛిన్నలక్షణ్యం భవతి తత్తద్జ్ఞాననిరూపితజ్ఞాననిష్ఠకారణతా యాం విశేషయితా సంబంధేన అవచ్ఛేదకం భవతి యద్వా
వ్యాప్తిః పక్షధర్మత్వేతి అత్ర స్వస్వత్వే జననీయే ఉపయోగనిష్ఠత్వాత్ర సమవాయే వృత్తి వాచకం యజ్ఞానే ఉపయోగి ఇతి తథాచ యద్జ్ఞా
నం ప్రతి యద్జ్ఞానం అనుమానం కరణం తద్జ్ఞానే జనన యోగ్య సమానాధికరణ్య వ్యర్థాంశ దోషః నను సంబంధేన కరణం అవచ్ఛేదకత్వాత్ జ్ఞానం అనుమా
న జ్ఞానవిశిష్టత్వార్థా స్వల్లింగ కపరామర్శస్య జ్ఞానం అనుమాన కరణ సమానాధికరణ్యాత్ యస్మిన్ సతి యద్భావాభావః తస్య
వ సమానాధికరణ్యే స్వవిశిష్టే సమానాధికరణ్యాత్ । తథాచ తద్జ్ఞాననిరూపితకారణతావచ్ఛేదకజ్ఞానవిశిష్టకరణస్య జ్ఞానం అనుమాన వ్యాప్య
ప యుతత్వం పక్షధర్మతా జ్ఞానే జననయోగ్య సమానాధికరణ్యమర్థః పర్యవస్యతి । పరామర్శజన్యత్వం లింగ స్వైకానుమితికరణత్వం పరా
మర్శస్య విశిష్ట సత్త్వ న పరామర్శాభావాత్ సంభవాత్ వృత్తి వాదః । వ్యాప్తిర్వ విశిష్టమ్ జ్ఞాతత్వం విశిష్ట పరామర్శజన్యత్వం లింగస
త్వేపి వ్యాప్తత్వాభావే అప్రమాణానుమిత్యనుత్పత్త్యాపాత్ వ్యాప్తిరితి తత్సంగతిః వ్యాప్తి పక్షధర్మతావల్లింగత్వేన ప్రమాణానుమితికరణ
త్వేతి జ్ఞానం యథా శబ్దస్య శబ్దసమవాయత్వాభావాత్ సంగతేన తాదృశ సమానాధికరణ్య స్వస్య శబ్దసమవాయే అత్రాపి అదృష్టేన ధూమస్య
సామానాధికరణ్య లక్షణ జన్య పరామర్శవిశిష్టధూమస్య పిధానమనిష్టత్వాభావే ధూమస్య వ్యాప్తిసంబంధాత్ పరామర్శజన్యానుమానత్వం
మస్య ప్రత్యక్షే జననయోగ్య సమానాధికరణ్యధూమనిష్ఠరూపాద్వా వృత్తిత్వావచ్ఛిన్నయజ్ఞానే ఉపయోగితత్ప్రజ్ఞానం అనుమానవ్యాప్తిత ధర్మాన్

తర్క॥ ప్ర వభింనకరణాంతరజ్ఞానపరస్యజ్ఞానపదస్యనివేశః॥ అత్రేదంచింత్యం॥ పరామృశ్యమానలింగసత్త్వేపి సల్లింగపరామర్శాత్ ఖానసంభవాత్ తథాసల్లి
ంగపరామర్శవ్యభిచారనిరాసః నచయుద్ధా ప్రత్యక్షయోరానతాత్ ద్వానకరణాంతరజన్యదర్శజ్ఞానవిశిష్టకరణాసమానాధికరణత్వం వివక్షితం సత్పరా
మృశ్యమానలింగత్వేన ప్రమానుమితిం ప్రత్యేవ హేతుత్వేన సల్లింగపరామర్శస్య ప్రమానుమితిం ప్రత్యేవ హేతుతయా ప్రమానుమితికరణా
వచ్ఛేదకసత్త్వాంశవిశిష్టలింగసత్త్వసత్త్వాంశమాత్రఘటితానంతరాభావాత్ తథాసతి వ్యాప్తివదితి వ్యాప్తాంశసంగతేః వ్యాప్తిపక్ష ధర్మతాలింగత్వేన
ప్రమానుమితిం ప్రత్యేవ హేతుతయా సత్త్వాంశమన్యవిశిష్టలింగసత్త్వావ్యాప్తఘటానాసంభవాన్నరాత్మ్య సమవాయాదిత్యస్యావ్యాప్త్యాపత్తావాదితి అత్రమను
రోధింగస్థాధాకారాదివారణాయవ్యభిచారాదౌ లిఙ్గత్వాదితి తస్య ప్రమిత్యజనకత్వాత్ తస్యాం ప్రమితజనకజ్ఞానజనకసామగ్రీప్రవిశిష్టత్వమితియా
వర్తి॥ నవ్యేవంసమానంచ ప్రమాణాంతరాప్రమిత్యజనకజ్ఞానజనకసామగ్ర్యాం ప్రసిద్ధాప్రమితిపదే దత్తమప్యనిన్త్యం విశేష్యాభావస్య తత్ప్రమాణసిద్ధ్యావి రే
అప్రసిద్ధిరితివాచ్యం స్వవ్యధికరణ ప్రకారకత్వాభావవిశిష్టతానాత్మ్యసమవాయస్యప్రమితిపదేన వివక్షితత్వాదిత్యాత్మా ప్రసిద్ధిసంభవాత్ ప్రసిద్ధా
హే అధానంభవస్య స్వకరణత్వ సల్లింగపరామర్శస్య నైవ వారణే జ్ఞానవిశిష్టకరణాసమానాధికరణ జ్ఞానవిశిష్టతత్ప్రత్యక్షత్వమితి
స్వకరణతావచ్ఛేదకజ్ఞానజనకతాశ్రయకరణకరణాంతస్యైవ జ్ఞానజనకసంయోగసదనవివక్షితతావిలో అన్యథాసవ్యభిచారకలింగానుమి
లిఙ్గాంశే భేదసాధ్యకలితపరామర్శయస్య తిసామగ్రీ ప్రవిష్టత్వాత్ వ్యాప్యసత్త్వేన దృష్టాంతతాసిద్ధ్యాపత్తేః॥ ... సంపాదకత్వ
ప్రసిద్ధివారకత్వేపి కరణావారకత్వేపి స్యాదయోగ్యస్వరూపమాత్రస్యైవసత్త్వకరణాయలింగకానుమితిసమనాశ్రితకసాధ్యస్యవతిది
సకసమవాయప్రసిద్ధివారకత్వాదిస్యజనకత్వాంశకరణామానామోంపాయసంధారణజనకతావ్యస్యైకసత్త్వఘటాంశవిశిష్టకనివేశకరణాత్మ్యకజనకతా

వృత్తేనః ప్రవేశః ॥ న చ కరణతాతిరిక్తజనకతాశ్రైవ ప్రవేశ ఇతి వాచ్యః త్వకరణాయాః అనవకాశాత్ ఏతదాశ్రయకత్వానపాత్తాచ స్మృతిజనకతావదే
వనియమాన్నాతః ఏకదా బాధకతయా జనకతామందాయాంసిద్ధిప్రాగభావస్య తత్త్వస్మృతిత్వేనహేతుతయా నప్రమాణమితి ప్రాగభావవద్వి
యాదతి ఇతి దిక్ ॥ కేచిత్తు ॥ ఇచ్ఛా ప్రవృత్తి విషయత్వే స్మృత్యాదిగాం జ్ఞానమేవ ప్రకర్షేణ ప్రమితి శబ్దార్థః ఇతి ఆహుః ॥ అథవా జ్ఞాయమానకరణత్వ
వృత్తి అథియత్వం సప్తమ్యర్థః । తథా చ యత్ యజ్జ్ఞానీయ జ్ఞాయమానకరణనిష్ఠత్వే సతి యజ్జ్ఞానేనాపంచమానిత్వే సతి వ్యభిచారి విలక్షణత్వం
ప్రవతి తత్త్వజ్ఞాననిరూపిత జ్ఞాననిష్ఠకారణతాయాం విషయతాసంబంధేన అన్వయ కర్తవ్య వతితివ్య ప్రత్యయార్థః ॥ ఏవం చ పరామర్శస్య జ్ఞాయమా
నకరణధూమాదినిష్ఠః । అథాత్మలింగకానుమితిం ప్రతి జ్ఞాయమానకరణత్వ అత్ర నవప్తవత్తిః । న తద్వ్యాపకమితి । యత్ర తద్వ్యావ్రధికరణత్వస్య జ్ఞా
యమానకరణత్వేనవేశాత్ అతీవ ప్రాగభావస్య తత్త్వస్మృతిత్వేన హేతుత్వేన అప్రమాణమితి ప్రాగభావే వ్యభిచారః । ధూమాదినిష్ఠకారణాభిధ త
దంశతాయాం జ్ఞానవిషయప్రసక్తి ధూమాదౌ జ్ఞానాదివిశేషతాయాం వ్యభిచారిత లక్షణ్యాత్ప్రదితి । తదధస్స్వాభావసమ్యావత్త్వం శ్రమజనకత్వం
న స్వాత్మేతి యాఽవకవస్తుమాత్రస్య లింగవిధయా శ్రమజనకతాయా ఇజ్ఞాయమానలింగత్వాదితి కేచిత్ శ్రమజనకత్వం సత్వం వి
శేషాయాం న చ తస్యైవ తదప్రసిద్ధిః విసంవాదిప్రవర్తకత్వాద్ జనకజ్ఞానమాత్రస్యైవ తస్యైవ తదాపాదకః । నను అథాధికత్వాదితకాభాధః స్ఫ
విషయత నిష్ఠాయాం సజ్ఞావే జ్ఞానమాత్రాకాంక్షావనకథావస్య జ్ఞానమాత్రే ప్రమితాం జనకత్వాదితి నను తస్యైవ అప్రామాణ్యసంసర్గ
తాం ప్రస్ఫుటత్వే జ్ఞానద్వయస్య వస్తుతయా విసంవాది ప్రవృత్తిజనకత్వేన జ్ఞానస్య అనిర్ధారితార్థతయా కాంక్షాభావస్య
నతిప్రాంతప్రమితికధమేవ అప్రకటిత విసంవాదిప్రవృత్తిజనకత్వేన జ్ఞానస్య ప్రవేశః అపితు స్మృతిత్వేన తదా స్మృతిజనకతావచ్ఛేదకా

౯౦

౪౪౯।ప్ర

పక్షం సర్వాదిరితి తదర్థః। జనకతావచ్ఛేదకగౌరవాన్న స్వరూపాత్ క్రియాయోగ్యతేనానుబద్ధిరితి। అసంసర్గాగ్రహవిశిష్టజ్ఞానద్వయం చ అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం బాధస్య విరో-
ధిత్వమిష్యతే ఇత్యపి కల్ప్యత ఇతి దిక్। తచ్చ వాక్యార్థసంసర్గస్వరూపః తత్ర పదార్థద్వయోపస్థితిరూపేణ తత్తత్పదార్థేషు తుల్యతయా విశిష్టతత్త్వే పదార్థేషు తుల్యం తత్ర
పదస్థలే పూర్వపదార్థవిశిష్టోత్తరపదార్థవిశేష్యకే పూర్వపదార్థప్రకారకప్రతీతిస్తత్త్వరూపకతాత్పర్యజ్ఞానమేవ హేతుః తత్ర సమానాన్వయితః పూర్వ-
పదార్థశక్త్యాదినా కేవలాతాత్పర్యగ్రహేऽపి వక్త్రాదేరపి లక్షణాదినా పూర్వపదార్థోపస్థిత్యా సంభవేన పూర్వవిశిష్టకమన్యదా విశేష్యకప్రతీతిస్తదా న స్యాదితి సంగవే
విశిష్టసంబంధజ్ఞానానుపస్థితిత్వాపత్తిః వేదే లక్షణాదినా అన్వయానుపపత్తేరసంభవేన పదార్థోపస్థితేన జ్ఞానేऽపి విశిష్టసంబంధవక్తృతాయా ఉపాదానం కపింజలాలంభే వివాదేऽ
ప్యధమోపస్థితత్వరూపలాఘవసత్త్వేన త్రిత్వవిశిష్టకపింజలపదార్థపరం బహువచనం కపింజలపదమితి సమానన్యాయతః కపింజలపదార్థత్వేనా-
పేక్షితాత్పర్యనిర్ణయేऽపి విశిష్టకపింజలాద్యుపస్థితాతాత్పర్యసంశయాసంభవాత్ లఘౌ తు గురుత్వాభావే పదైకతాత్పర్యసంభవేన లాఘవాదరా-
న పరాంగతా విశిష్టసంబంధసంభవేన పూర్వవిశిష్టకమన్యవిశేష్యకపూర్వప్రకారకప్రతీతిప్రయోజనమితి తాత్పర్యనిర్ణయస్యాపి బోధోపయోగిత్వమపి
స్వమతేऽపి తాత్పర్యగ్రహణే వాక్యమనువాదకం తస్మాల్లౌకికం వాక్యం సర్వమేవానువాదకమిత్యత్ర ప్రమాణం వేదే తు తదభావాత్ ప్రామాణ్యమిత్యాహుః। త-
దసత్ ఏకపదార్థవిశిష్టాపరపదార్థవిశేష్యకైకపదార్థప్రకారకప్రతీతిస్తాత్పర్యవిషయత్వరూపపదార్థద్వయోపస్థితేన అనుభూయమానపదార్థయోర్విశేషణతాయా అపి ము తాత్పర్య
కిం నానార్థానురోధేన శాబ్దస్యామాన్యా ఏకపదార్థప్రకారకాపరపదార్థవిశేష్యకప్రతీతిస్తత్త్వరూపతాత్పర్యజ్ఞానస్యైవ నవ్యైస్తద్విజ్ఞానాసంభవ తత్త్వయో-
స్తు వాక్యాదప్రమాపత్తిరిత్యుక్తమితి వాచ్యం ఏకపదార్థే అపరపదార్థవత్త్వరూపయోగ్యతాప్రమాయా ఏవ నిశ్చయానుసంధానకారణతాయా ఉక్తత్వాత్
అపి చ బాధితం వాక్యం భ్రమం విశిష్టజ్ఞానయోగాద్యనుభవజనకం వాక్యార్థజ్ఞానజనకం వాక్యప్రయోజకత్వాచ్చ అహమిత్యేతి। వక్తృయదర్థవాక్యార్థజ్ఞానానుమా-
నత్వాంశ్చ ఏవం యథార్థవాక్యార్థప్రతీతిపరత్వనిశ్చయాభావే మూకవాక్యః తత్ర న సంభవతి తాత్పర్యాభావాత్ పురుషధర్మత్వేన స్తవవాక్యజన్యత్వనియమాసంభవాత్ సం-

వాదిప్రవృత్తిజనకతాదృశేష్టసాధనతాజ్ఞానలింగస్య శాబ్దబోధోత్తరకాలీనత్వాదిత్యాస్తాం విస్తరః। ననుశక్తిస్మృతిసమానానంతరం తస్య శక్త్యైన సుతరాం నయంతి శక్తా
లేషు యపదేశక్తిమవిదుషామపి శాబ్దబోధ ధాపత్తిః మమతు శక్యావాప్తి జ్ఞానత్వావచ్ఛేదసంబంధేన హేతుత్వమిత్యనా సంకేతేన సిద్ధిః॥ సర్వత్ర శక్తత్వేన పాద
రాణాంపుంబోధకత్వే అన్యవిలక్షణశక్తానాం సంకేతకాలవదితి। ఇతరకారణసత్త్వేపి తత్కారణాస్త్యేవ ఫలోపధాయకత్వేన కేవలశక్తిసత్త్వే శక్తిజ్ఞానరూపస
హకారివిరహాత్ నతత్ర ఫలోపధాయకత్వమితి భావః। అప్రామాణ్యసంశయాకవిత్తు రూపమయి ఫలం కల్పతే। అతఏవ। ఇదం శబ్దపదార్థశక్తిగ్రాహకవిషయత్వేపదార్థా
ంతరమితి। వక్తృప్రయోగాదినా సంకేతగ్రాహకత్వాదిత్యర్థః। తేన న సిద్ధసిద్ధిర్వ్యాఘాతః। సంకేతగ్రాహ్యాణాం సత్త్వేపి సంకేతజన్యత్వగ్రహవిషయత్వమిత్యర్థః। అ
పభ్రంశాదౌ అభిధాజ్ఞానేభవతామప్యవశ్యకత్వాత్ సంకేతం నిరూపయతి నవేతి। అస్మదితి। ఏతత్పదజన్యబోధప్రకారతానిరూపితఏతదర్థనిష్ఠవిశేష్య
తాశాలినీచేత్యర్థః। తాత్పర్యమితి। ఏవం చ పదార్థత్వేన అభిధారూపత్వేపి పారిభాషికత్వాదిత్యర్థః। అభిధాయాస్తు ఇతి తథాచ నాపత్తి
రితి తత్త్వేన ప్లుతిశక్త్యాదిత్వ ఇతి విరోధః శక్త్యుపస్థితిపాదకత్వస్య అపభ్రంశానపభ్రంశసాధారణ్యాత్ అతిరిక్తశక్తిస్వీకారే తం తత్ర సంకేతసత్త్వేపి అతిరిక్తాభి
ధానాయాం తత్ర అనంగీకారాత్ న తాదృశస్మృతివిరోధ ఇతి భావః। సంకేతమాత్రం తాదృశ స్మృత్యం అపభ్రంశతే। గగరాదిశక్తౌ సంకేతస్య సంకేత
స్త్వమానత్వాదితి। శాస్త్రనిష్ఠ బుద్ధీనాం గగర్యాదిశబ్దే తాత్పర్యరూపఫలాభావేన అపభ్రంశే న తాదృశేశ్వరసంకేతాభావ ఇత్యర్థః॥ నామ ప్రత్యంశే ఇతి
విరోధస్తు భాక్తో అవసేయః। ననుశక్తసంబంధో శక్తిజ్ఞానస్య హేతుత్వం అపభ్రంశే శక్తత్వాభావేన ధంశాబ్దబోధానుపపత్తిరిత్యత ఆహ। తథాపీతి శక్తి
గ్రహాదితి శక్తసమానధర్మేణ శక్తిజ్ఞానస్యైవ హేతుత్వాదితి భావః। ననుప్రమేయత్వాదినా శక్తిజ్ఞానేపి శాబ్దబోధానుదయాత్ శక్తిత దత్తానంపో
హః శక్తత్వం వాచ్యత్వే శ్వరసంకేతత్వం తథా చ తం మరాణాం తత్స్వరా జ్ఞానాత్ సంకేతస్యేశ్వరసంకేతత్వేనాజ్ఞానాత్తథాశాబ్దబోధ ఇత్యాశంకతే। కథం
తవిరః తి। తత్స్వరమవిదుషామితి పామరాణాం అపి సామాన్యతః సంకేతే తృప్తానాం అనుమాన్యైవేతి। తదేతి। సంకేతత్వేనేత్యర్థః। తేషామపి సంకేతత్వప్రకారక జ్ఞానే

తర్కప్రకాశ

సత్వాదితి భావః చైత్రశబ్దదండాయమధ్యేనుగృహోద్ధవలంబితి అస్యాపి నైషాయినం సంకేతం చైత్రాదిశబ్దానాం అనంతశక్త్యాపత్తిః। తత్రైవాస్మాకం సంకేతాం భావాది
త్వాసంకేతే॥ అర్ధంన కేవలం గౌగతితితత్రైవ ప్రతిభావ సంకేతజ్ఞానం భావాదితి భావః॥ తస్యాపత్తి॥ అర్ధనికసంకేతిత చైత్రాదిశబ్దస్య తత్ర తత్రాతి
దాపాదకానాం కాలినపిత్రాద్యైః పినామాదినా నామవాచ్యః శ్రీమః అవ్యయానాం సంకేతం చైత్రాది నామార్ధ్యవత్త్రయోజనాతే॥ తత్రాపిస్వార సంకేతా
స్తీతి భావః శబ్దార్థయోర్జ్ఞానస్యైకవాక్యతాః కేవలా శక్తిరూపమితి వినిగమనావిరహాదితి లక్షణావశక్తిరితి నవ్యాః సంకేతతావ్యాప్రమాణా
భావేనసంకేతగ్రహాల సంభవాత్ కథం శక్తిజ్ఞానం హేతురిత్యాశంకతే। నన్వితి వదితి। కథ్యగ్రాహ్యః। కేనప్రమాణేన గ్రాహ్యః। శంకతే। ఉపమానాదితి। త
స్యాలితి దేవవాక్యార్ధజ్ఞానరూపోపమానస్యప్రమాణస్యావాక్యార్ధజ్ఞానేతిగో సదృశోగవయ ఇత్యుపదివాక్యార్థ్యం తితి దేవవాక్యార్ధజ్ఞానం తావచ్ఛ
స్యం తస్యగో సదృశోగవయ ఇతి వాక్యార్ధజ్ఞానే సతి స్యాదితి యదః తస్యగో సదృశో గవయ ఇతి లిదేవ వాక్యార్ధజ్ఞానస్య చ శక్తిగ్రహే పయోగిత్వా
త్ గోపదం గవిశక్తమితి శక్తిజ్ఞానమపలక్షణాదిత్యర్ధః తద్భావే తత్ర కేవలపదానాంతరాత్ గ్రహోనవస్థా ఇతి భావః॥ వ్యవహారాది
తి ప్రతియోజ్యప్రయోజకవృద్ధవ్యవహారాదిత్యర్ధః వ్యవహారశ్చ యూనయనాది క్రియారూపః। కేన చిత్ ప్రయోజకవృద్ధేన కేనచిత్ప్రయోజ్య
వృద్ధః తదర్ధం ప్రయోజకవృద్ధవాక్యార్థ ఘటమానయ ఇతి ఘటమానయనానుకూల చేష్టావాన్ భవతి। తం చ ఘటక్రియా యా అనుభవ
నయనక్రియానుకూలస్య ప్రయోజ్యవృద్ధస్య ప్రయత్నమితి ఇయం క్రియా ప్రయత్నపూర్వికా విలక్షణక్రియాత్వాత్ మత్క్రియావదిత్యనుమి
నోతీత్యర్ధః జ్ఞానం ఘటమానయనగోచరం జ్ఞానం తత్ ఘటానయనగోచర ప్రయత్నః ఘటమానయ ఇత్యజ్ఞానజన్యః। ఘటమానయనగో
చరప్రయత్నత్వాత్॥ స్వీయస్తనపానగోచరప్రయత్నవత్ యోగ్యతయేతి చరప్రయత్నః సత జ్ఞానజన్యమితి సామాన్యావయవ్యాప్తిర
తేనాన దృష్టప్రసంగతి శిష్యస్తవమేవా స్తవేత్యుక్తే శిష్యస్తనపానగోచర ప్రయత్నే ఇత్యర్ధః తేనకాలేన తదానీత్యంతరా
త్ జ్ఞానజన్యత్వనిశ్చయాత్ తత్ర తత్ర ఘటమానయనగోచర జ్ఞానహేతుత్వాత్కారణతాయాం తద్దేవ అవాప్పేదాద

సాంఖ్యమితి । అత్ర వాపః సంగ్రహః । ఉపాస్యాపరాభ్యాగః । ఉరధాపుడంనయ పత్తువరాంనయోరాప్యాది । క్లుప్తిదతస్మిన్నితి పుటుపదే పుటుజ్జనకత్వే ప్రస్తు
త్త్వే నేత్యర్థః । అతిప్రసంగభంగాయ పుటుపదం పుంటుకర్జనకవివపదతుర్జనకమపి స్వాదిత్యతిప్రసంగభంగాయేత్యర్థః । వస్తుతస్త్వతి
ప్రసంగభంగాయ । రూపవిశేషశక్తికానామపి పుటుత్వాదితరాపత్తిప్రసంగభంగాయేత్యర్థః । తజ్జనకానుకూలం । పుటుర్జనకాను
కూలం కిమనుపపన్నమితి తదర్థః విశేషణశక్త్యాపాదనాద్యత్నం ప్రతిబధ్యమాన తజ్జ్ఞక్తపదేన కారణతాయా అతిప్రసంగ ఇతి భావః । నన్వేవం
వ్యవహార ఏవ శక్తిగ్రాహక ఇత్యుపేయతాం ... దృష్టం చ శక్తిగ్రహం వ్యాకరణోపమానాత్ ... వ్యవహారతత్త్వవాక్యస్య ... వదంతీనా
న్యథాపి సిద్ధపదస్య వ్యవహార ఇతి ప్రామాణికగ్రాహా విరోధ ఇత్యాహ । ... వదనం వరమితి ఆద్యశక్తిగ్రహానంతరమిత్యర్థః । వ్యవహారాంశే గవానా
యనకార్యకరప్రయోజ్యప్రయోజకవృద్ధవ్యవహారాంశే । ... సతి బాధకే ఏవకోశస్య శక్తిగ్రాహకత్వాత్ । ... వ్యాకరణేనాయుర్ఘృతమిత్యాది
ప్రతిపాదనేపి ... ప్రయోజ్యప్రయోజకవృద్ధయోః ... ప్రయోజ్యప్రయోజకవృద్ధయోః ... సుప్త
... ప్రయోజ్యప్రయోజకవృద్ధయోః ... అనవస్థితి ... వ్యవహారకార్యస్య ... వ్యవహారకస్య ... అనవస్థాపత్తిరిత్యర్థః । ఇయ
మనవస్థా బీజాంకురవదనాద్యనవస్థా న దోషాయ ప్రామాణికత్వాదితి భావః । తదసంభవాదితి తత ఆద్యప్రయోజనకాలస్య స్పష్టకాలే
న ప్రయోజ్యప్రయోజకవృద్ధస్య వ్యవహారదర్శనాత్ శక్తిగ్రహాసంభవాదిత్యర్థః । నను సంసారస్యానాదిత్వాత్ ... ప్రలయాద్యభావేన సర్గా
ద్యకాలాభావేన తదసంభవ ఇత్యాశంకితే ప్రలయ ఇతి । ... ప్రలయ ఇత్యర్థః । కార్యద్రవ్యత్వాది । సృష్టికాలవారణాయ ... కార్యద్రవ్యానధికరణ
... కాలికసంబంధేనానధికరణత్వం ... కార్యానధికరణత్వే ... అసంభవః । ... ప్రలయోపి పరమాణ్వాదౌ ... సత్త్వాదిసర్వాదయః
కార్యద్రవ్యత్వాద్యానధికరణత్వే ... పరమాణ్వాదిసత్త్వాత్ ... కార్యద్రవ్యానధికరణత్వమసంభవమతివ్యాప్తిరితి భావః ।

౨౨

తర్కప్రకాశ

ప్రాదేశం తు ఘుమఘుమాంతం యునగోచర వ్యవహారత్వాత్ త్యుక్తేరితి నాంశ్చేదః। అనవస్థాభియోగం ప్రాదేశం వ్యవహారత్వత్ శక్తిగ్రాహకః। తత
స్త్వ్యవహారేణ ఉపమానేన వా శక్తిగ్రహో జాయతే ఇత్యత్రానుస్మృతం ఆగ్రహం ఇతి న ప్రాచీనగాథావివాదాదిత్యాభావః। ఉపమానా
దితి గోరూపసదృశో గవయపదవాచ్య ఇత్యుపమానాత్ గవయో గవయపదవాచ్య ఇతి శక్తిగ్రహో దంయోదిత్యర్థః। కోశాదితి। అస్తవాక్య
దిత్యర్థః॥ కోశో లక్షితపదవాచ్యత్వాత్ ప్రస్తావాత్ప్రకటపదార్థైః కోశో లోకశక్తిగ్రహాదితి భావః। వ్యాకరణాదితి ప్రకృతిప్రత్యయాదినా
ం శక్తిగ్రహో వ్యాకరణాదిత్యర్థః॥ కోశవాదే ఇతి। అస్పష్టదంశహీరం బలం వైరాదరగజాననాం ఇవ్యత్ర గణేశత్వవివక్షా శక్తిగ్రహం ఇత్యర్థః నన్వ
త్ర గణేశత్వవిశిష్టస్య పదార్థః వయాంపదార్థస్య పదార్థః అవగదరస్య శాఖేదాత్ వాత్ర ద్వంద్వం ఇతి చేన్న కోశస్య శక్తిగ్రాహకత్వం ఇద
ం పరమత్ర శక్తిమితి శక్తిగ్రాహకస్య శకస్యాదు దయేన తత్ర పదానాం మేవ పదార్థః తయా తథ్యాదసర్వాత్ ఆదివదాదాబకత్వ శేషవివరణప్రసిద్ధపద
సామానాధికరణ్యాత్ పరిగ్రహః వాక్యశేషాదితి। యథా। యవమయశ్చరుర్భవతీత్యత్ర యవశబ్దః మ్లేచ్ఛప్రసిద్ధవశాత్ కంగుదాఃవకః। అత్ర వ్యవహార
దర్శనాత్ దీర్ఘశూకవిశిష్టస్య వాచకః వ్యవహారస్యాప్యయుక్తత్వాత్ అవశేషాదితి సందేహే వసంతే సర్వసస్యానాం జాయతే పత్రశాతనం మోదమా
నాస్తిష్ఠంతి యవాః కణిశశాలిన ఇతి వాక్యశేషాత్ దీర్ఘశూకవిశిష్టే శక్తిర్నిర్ణీయతే। దీర్ఘశూకవిశిష్టే శక్తిమోఘనే పికంగాదిశక్తి
సిద్ధ్యర్థం బాధకాభావః నానార్థత్వాత్ నాపి వేదోపపత్తిరితి వాక్యం అన్యాయయత్నేనార్థస్త్వమితి న్యాయేన వేదస్య బలవత్వాత్॥ శక్తి ప్రకాశకే పర
త్రదాత్। ఏవం యునడుః యాసంఖ్యం నాసవగ్రస్తవసంతరం అఖిలార్థాపి నరం యుత్రస్య యంస్య పదాస్పదవేదాంతేవ స్వపదశక్తిగ్రహః న
నడుః యాసంఖ్యగ్రస్తం నడుః యాసమానాధికరణత్వం ఆదావంతేన డుః యసర్వేనాం సంఖ్యావాతేనాపి డుః యాసమానశాఖనత్వం అస్థా

ది సుతపి తథా తత్ప్రతీ। నహానంతరమిత్యస్య అవిశలలగ్న ప్రవాహస్యేదుః యసంభిన్న వృస్త్యా త్యాగాతి ప్రాప్తిరితి వాక్యం। అస్యాదాది సుయస్యాపి కతిపయ
కాలావధి దేన తథాత్వ సంభవాత్ చక్రవర్తి సుయితథాత్వ సంభవేన అఖిలాశా వనతమిత్యనేనాపి తం నిరాసాసంభవాత్ అన్యథా విశేషణం వ్యర్థ
యస్యాపి తిరితి చేత్। అత్రోచ్యతే। లక్షణావధి దేనదు యాసంభిన్నతాబది కరణాదేవ తత్కాలావధి దక మిత్యాశయః। తన్నానాద్యన్తస్య తు ప్రసిద్ధావ
త్। తథా తాత్పర్యస్యావకస్యాభావాన్న కైవల్యం। యావతి నవైదంయుగీనం తదేవ కాలావధిదక వింశ్యాశయః। అపర తుదుః యాసంభిన్నతాబది
రంతకాలావధి దకం కింమ అథమాకజన్య తరితజస్య సుయవిద్యోపలక్షకమిదం। నెరానినాం వం నాథమార్గజనకం తరితం తత్రదుః యా
ప్రవృత్తి రథవం జనకత్వాత్ సుయవిరాంత్రావధి దకతభరిరేమానాకాంక్షాణాత్। అథతు తస్యదుః యనింపు తచ్ఛస్య నిశ్చిత పిమరణజన్యదుః యసంభావాదసంభవః
తవనరాః సుయవృత్త్యవచ్ఛేదనేన విరోధః తస్యదుః యాంత్యపరతాబది విచ్ఛిన్న। అనుకాల తకాశ్యాతానమరణస్య దుః యనింయత్య్వయాం నాకాంక్షాణాత్
దేవాదుః యజనక అథవాన్యాద్యమః జన్యతరతజన్య సుయత్వస్య ప్రవృత్తి నివృత్తాపత్తేః। పైనస్యదిః పివాంత థచస్య విప్రవల్లక్షస్య ననుయవిపుల్య
క్షంయుతం కయాస్యనిపిదుః యోంత్యస్య సంభవాదసంభవ ఇతి నిరస్తం। తదన ఖిన్నాపన్నదర్శస్య విశేషణ వ్యర్థత్వాత్ తస్య నిశ్చిత తస్య సుయమాత్ర
వధి దకత్వేన తత్త్వదుః యదీర్ఘాంశైవ అతఏవ తథమాకమాంత్ర జన్యమేవేతి తదవిశేషణేపి దుఃఖనివృత్తి స్వా ద్యాశయః। అవిశల ప్రవాహిత తస్య యం
మాత్రయోగదుః యాసంభిన్నసుయత్వం తత్కాలావధి దకం తత్ప్రకాశక బోధస్య అనుభవ సిద్ధత్వాబది తస్యాహుః। నద గ్రస్తమితి అగ్రస్తత్వం చరస్య
యత్వం ప్రవాహస్యేతి బోధకం వివరణ ద్వారా। మచతి పాఠంక బోధ తింయత్వా త్రకరశాంతినా సహా యాత వివరణ తే। అన్నా తస్య యత్వ్యవి
శిష్టశక్తిః యద్యపి ప్రాంచాం తద్విశిష్టవాక్యస్య సవయానాద్యకబోధకాంస్యతి తవాక్యనాద్యకశన తాపవివరణ సంశక్తిగ్రాహకతానా సర్వ ద్వివిధ
యాంగదంపదమత్రనక్తమితి శక్తిబోధక పదాభావాత్। తథాపి అయ్యాత పదం యత్ర తద్విశిష్ట శక్తిం యత్ర తద్విశిష్ట శక్త కరణ త్వాత్ తు ప్రతిపా

౧౩
శక్తిప్రకాశ

దిశాం ధ్వనకత్వాత్॥ పంకజ్యవిశిష్టశక్తపంకపదప్రతిపాదితార్థకపదధాతువర్ణంయుత్తంయుక్తవర్ణవిశిష్టశక్తిప్రతిపాదకాధః సంభవతి తత్తద్ధ
ర్మః విశిష్టశక్తంభవతి తిగూవరాన్యథము యోవ్యాప్తిస్త అత్రాభివుతాఌహాగపహారంకరకామధుంశంపికేయంశా తత్ప్రత్రసవాకార తకంకరాంపప్రసిద్ధప్ర
సిద్ధపదసమభివ్యాహారతేనాపి కపదంకేయకేవ శక్తమితిప్రసిద్ధసమభివ్యాహారతేనాశక్తత్వాఌవిధ్యేయం॥ కేయమేంశస్యశక్తిస్తావాకత్వేగుంణేమర్త్లా
దియతః పుంసిగుణిరింగాస్తు తద్వతత్వనేన శుక్లాదిపదానాంగుణేగుణవిశిష్టేచశక్తిప్రతిపాదనాత్గుణవిశిష్టేపిశక్తిః స్యాదితిచెన్న అనన్య
లభ్యస్యైవశబ్దార్థస్తత్వంయంశుక్లాదిపదానాంగుణవిశిష్టేలక్షణాంమ్మేమ్యాంపకత్తానతత్రశక్తిః కల్ప్యతే అనతిబాధకేఎవకేయంశస్యశక్తిస్తావాకత్వా
త్ అతఎవవ్యాకరణేనాయాంశస్యకత్వశక్తిప్రతిపాదనేపిలాఘవాత్కర్తావేవశక్తిరితిగ్రైవర్ణస్తఌవిదిక్త్వంమోః ప్రయోజ్యప్రయోజ
కవృద్ధయోః పర్యాయాభావేన అన్యతరాః స్వపూర్వకాలీనప్రయోజ్యప్రయోజకవృద్ధయోః అనవస్థేతివహయోంపృథమారోయహనాత్ ప్రస్తవమారి
ప్రాంవక్తవచేద్యనవస్థాపత్తిరితివృద్ధః॥ ఌయమనవస్థబీజాంకురవదనాధ్యనవస్థానదోషాయప్రామాణికత్వాదితిఘానః తదసంభవాదితి
తత్ర అద్యాంత్యంనకాలస్య స్వపూర్వకాలీనప్రయోజ్యప్రయోజకవృద్ధస్యవ్యవహారాదకనాత్ శక్తిగ్రహాసంభవాదితిమృదుః నముసంసారస్యా
నాదిత్వాద్ద్యంద్యత్రశంయం దృష్టాభావేనసగాకద్వారాలంభావేనకథంతకసంభవఌతాక్ష్యశంకతేప్రళయంఌతియండప్రళయౄవృద్ధః కార్యత్వేవివసృష్టిక
లవాకకర్ముకార్యత్వాదన్యానధికరణవిభాలికసంబంధేనానధికరణత్వంకేయంశ్చః కార్యానధికరణవృత్తే వసంభవః యండప్రళయంమేకపరమాణ్వతే
తదవృక్తాంవాదిసాధ్యదకః కార్యత్వవివతిక్రవ్యానధికరణవృత్తేవకవదాపకహాంల్యేదేసత్వాత్ అతఃకార్యవతికార్యద్రవ్యానధికరణవృత్తేవహా
ప్రళయంమతితివ్యాప్తిరతః కార్యాధికరణేతికార్యత్వంబాత్రిత్వంసప్రతియోగిత్వంతేనమహాప్రళయేత్వంసహాంపకార్యాధికరణత్వేపినాతివ్యాప్తిః అ

అభావాతిరిక్తా కృపదంతార్థ పద్ధం సంశయాస్పదస్య విశేష పరత్వాది వృపిర క్షీరగమపహప్ర భేయమస్వదుః త్వం సాది రూపతరూప్రతియోగితా
సంబంధేన కార్యాధికరణాన్యత్వా తేతికాలిక సంబంధేనాధికరణ వృత్తి బాధకం। భిన్నకాలీనసంయోగాభావాదియం యుక్తిరితి భావః వస్తు వస్తు కార్య
విరూప కార్యాధికరణవ్యాప్తగగనేఽతివ్యాప్తి కతః కాలేతి। అగమేతి ధారాయ భావాభావః ముకల్పం యదితి వెదనిత్యాద్యధిష్ఠః తథాచ సంసా
రస్య ప్రవాహరూపేణానాదిత్వం నత్వనాదిత్వమేవేతి భావః కాలక పాలాన్యావృత్తి ప్రాగభావః కార్యద్రవ్యానధికరణ కార్యాధికరణవృత్తిః అభావత్వ
గగన వృత్తి ఘటాంతాభావవత్ పక్షధర్మతాబలాత్ప్రాగభావేతరధ్వంసకాల వృత్తి ధ్వంసి త్వం ప్రత్యక్షముపహారాం యపక్షవసితి వ్యనుమా
నమపి తత్సాధకం బోధ్యం। తరతమ్యం ప్రయోజ్య ప్రయోజక వృత్త్యతిరతమ్యం। తథాహ్యభావత్వస్య సంకేతం। ఘుటపదాదిసంకేతం। నన్వేవం సం
భవతి ప్రకరమాన సత్వే తదిదనేతాకాంక్షేతి। ఈశ్వర ఏవేతి। వ్యవహారేతి। శక్తిగ్రాహకాభావాత్ కృతిమిష్టహేతుర్దివిరోధే ప్రవృత్త్యనుపపత్తిరేవేత్య
రేవరానమిత్యర్థః। యద్యపి తాదృశకర్తృత్వ కర్తృత్వం తథాపి సమాః ద్వారా లీన కర్తృత్వాః ప్రయోజ్య ప్రయోజక వృద్ధవ్యవహారా
ప్రయోజ్యః ప్రయోజకారాన్న ప్రయోజ్య సతి ప్రయోజ్య భావ యన్నేవం వన్నేవం యథా గగనాదిరితి। వ్యతిరేకమనుమానమేవ। తదానీం అన్వయాదా
సంభవాదీశ్వర సాధకమితి వాదం మనావాదం యుక్తిరితి। తథాచ నేశ్వర సిద్ధిరితి భావః। యద్యపి భావానాసంకేతగ్రహణానుపపత్తిః తథాపి
ప్రసంగాదీశ్వరోపి సాధ్యతేతి భావః। శేషామితి। కపిలమునాద్యర్థీనాం సర్వజ్ఞత్వే తత్ వ్యవహారేణైవ త్వం పరంపరేషాం తత్త్వ ఏవ ఏవం దర్శితి భా
వః। ననువ్యవహారకాన్యథానుపపత్తి భవన్మతే ఈశ్వరోఽ భమన్మతే తేషు సర్వజ్ఞత్వే ఏవ మానం స్యాత్ ధర్మః కల్పనా బోధ్యమకల్పనాం భూయ ఏవ
భూయస్త్వం బోధ్యం తత అభావ్యవహారేతి। ఏవమపి పూర్వసర్గసిద్ధసర్వజ్ఞత్వే ఈశ్వరమనాది సిద్ధకారణే కిం అనుపపత్తిరితి పూర్వసర్గాస్తత్రాప్యా
పూర్వసర్గసిద్ధసర్వజ్ఞత్వే తస్మిన్ యది స్యాత్ తదా తత్ర వ్యవహారస్యపరసర్గాత్ సిద్ధానాం నాస్తీతి భావః। తత్రాపి పూర్వసర్గేపి అన్యాపత్తి

తర్కప్రకాశే

స్వపూర్వసర్గసిద్ధ సర్వజ్ఞస్య కః అన్య ఏవేత్యర్థః। తదాభావః స్వపరతంత్ర ప్రవర్తకత్వం న నుసర్వో వా సర్వజ్ఞస్యాశరీరత్వేనానుమేయ సర్వజ్ఞత్వము
ఉపమిత్యా శంకతే। ఏతస్యైకతేవేతి। స ఏవేతి సర్వజ్ఞ ఇత్యాదినానుపపత్తి న చ వదత్యనువాదః। తథా చ నామసన్నిధా నతు నామినేతి భావః। దిశతి
స్వోపాదానగోచర జన్యాపరోక్ష జ్ఞాన చికీర్షా కృతి జన్యాని జన్యానిసకర్తృకాణి కార్యత్వాత్ ఘటవత్ ఇత్యనుమానమపి నాస్తి సాధకం
ఉపసంహరన్ నన్వశాస్త్రభావోత్ర కర్తృ జ్ఞాన స్వాపంచముత్పత్తి పూర్వమపదం ఘటే కర్తృమితి కర్తృ జ్ఞానకాలే పటాదావ్యభిచారాపత్తిః న చ తదా ఘటత్వాద్యభావా
భావాత్ పరిణా ప్రతాప పక్షినాం ఘటాంశ్చ ఏవ పటత్వా వ్యావాప పక్షినాం స్వత్వాచ పాదర్థా భావ ఏవేతి వాచ్యం యోగ్యతా జ్ఞానాదేరేవ తదవచ్ఛిన్నాపాదక
త్వాదిత్యాశంకతే। స్వాదేరదితి నను తదత్ర విషయతయా ఘటాద్యవచ్ఛిన్నం ప్రతి తత్కర్తృ పదజ్ఞానస్యైన హేతుత్వ కల్పనాన్నోక్తాపత్తిరిత్యాశంకతే ఉ
క్తిత తస్య దేశాంతరస్థస్య పుంసః। తస్యైవ కాలాంతరస్థస్య గోచరేవ॥ అస్య తేరితి। అసంనికృష్టత్వాదితి భావః॥ గౌః కాలాంతరవృత్తిరితి వాచ్యా జన్యస్య ఘోరా
కాలాంతరస్థ గోచర వివేకస్య ఏవం చ దేశాంతరగా పుంసః తాదృశ గోచర సన్నికర్షస్యైవ తత్ర కర్తృ తత్ర ఘటాదావ్యభిచారానుపపత్తిరితి తద్విశేష్యకర్తృత్వా
వచ్ఛిన్నం ప్రతి తద్విశేష్యక కర్తృ సామాన్యైన కారణతా వాదం విచారితాం వృత్తి కర్తృ జ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నమేవ కారణతావచ్ఛేదకం వాచ్యః యోగ్యతాచ
లాన్ని అన్యథా తత్తత్ కర్తృవ్యక్తి కర్తృత్వానమపి పంచం। ఏవం చ ఘటపటాదావ్యభిచారాపత్తి ర్జాగరణాత్ వేత్యనుపపత్త్యా న్యాయ్యమితి తను
మిత్యం వ గరస్యైవ ఏవం చ ఘటపదాద్యఘటాంశ్చ వ్యభిచారాపత్తిః తన్నిరాసాయ తప్రాత్యక్ష జ్ఞానత్వేన కార్యతా వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వాదేర్నావసేయః। అత్ర సా
ద్వ్యక్తి జ్ఞానాత్వాద్యభిచారాత్ కారణతాకార్యా ఏవ నాగేతి స ఏవేతి సామ్య విరిష్ట కర్తృ సిద్ధాంతే అపరోక్షత్వాది సామ్య పరిత విశేషణస్యాప్యమనగో
వ్య ఏవ కర్తృః విశిష్టకర్తృ సిద్ధాంతముపేక్ష్య విశేష్య కర్తృ సిద్ధాంత లాఘవాత్। తదిదముక్తం విశేష్యం నాపి దాగత్వాత్ కర్తృనా కర్తృ విశేషణేతి। తథా

తదిరితి వృత్తేరకరణ్యేత్యర్థః। లాఘవః శాబ్దబోధవిషయతా ఽఽకరస్యాపి నాంస్త శాబ్దబోధవిషయత్వోపగమే ప్రయోజకస్యాపి శాబ్దబోధాపత్తిరితి భావః। నను అ
క్షిప్తానుమానం తన్న సంభవతి। సాధ్యహేతుప్రయోగానాం సంభవాత్। తద్యథా। అయం గౌః గోత్వాదిరితి తావత్ అనుమానసంభవే శబ్దాత్ తత్ర జ్ఞా
నాత్ నాపి గోత్వం గవాశ్రితం గోశబ్దాదితి పక్షతావచ్ఛేదకాభావాత్ పక్షే కృతసిద్ధసాధనాత్। అథ గోత్వం వృత్త్యాశ్రితం జాతిత్వాదిత్యనుమానేన న
పక్షధర్మతాబలాద్గోత్వాశ్రయానువృత్తిసిద్ధిరితి చేన్న। ఘటాదిషు పదానుపస్థితిః వ్యాప్త్యాదిప్రతిసన్ధానమన్తరా వృత్త్యబోధస్య అనుభ
వసిద్ధత్వాచ్చేతి। తథా చాక్షేపాత్ వృత్తి లాఘవాద్వాక్యం తేన నాంతరేణానుపేయమితి సమర్థత్వ తస్యేతి। గవాదిశక్తిగ్రాహ్యత్వాత్। అర్థాపత్తిమేవాహ
గోత్వం వినా అనుపపన్నమితి అనయానాత్వస్య అనుపపన్నమిత్యర్థః। తం సాధ్యయం అక్షిప్య తి అనుపపత్తిజ్ఞానజన్యార్థాపత్తి వ్యాప్తి
రజ్ఞానేవ్యాప్త్యాదిజ్ఞానస్య అనపేక్షత్వాచ్చ తత్ తదవచ్ఛేదకరూపజాతి వినా గృహ్యాహ భావః। ఏతాం స్వత్వం వినా అనుపపన్నత్వానుపపత్తిజ్ఞానాత్ప్ర
థితరణేనాపి తదవచ్ఛేదకవిశిష్టవ్యాపకత్వాదేతాంస్వత్వసిద్ధిరితి భావః। తథా చ గోత్వాదిగోశబ్దస్య శాబ్దబోధః స్యాత్ తత్ర అనుమితివిషయత్వం అర్థాప
త్తివిషయత్వం వానవయా పదార్థతన్త్ర్యః ప్రవిశ్య ఏతాం చ పదార్థోపస్థితా ఏవ శాబ్దబోధసంభవే యద్వాగాహీనం మహత్యాదిపదానుపస్థితావపి
వాయుపర్యవః స్వీకారాపం హింసాన్వయం తత్త్వంచ వ్యుత్పత్తిః యుక్తివిశిష్టపదార్థం చ స్వేతరాన్వయ భావతిది। ౧౩ వృత్తపదానుపస్థితానామేవశా
బ్దబోధవిషయతా తత్ప్రామాణ్యమిత్యనుభవాత్ నపుంసకలింగపదోపస్థితాః। కేవలపదానుపస్థితాభి అథ జరద్గవాదిశబ్దస్య
రనం గౌరవం తాత్। న చ గౌరితి పదార్థయుగపదేవజాతివ్యక్త్యోః ప్రతీతివ్యవహారే ఏవం గోపదాద్వ్యక్తిధీః తతః అనుపపత్తిజ్ఞానం తతస్త
వృత్తిధీరితి జ్ఞానధారాకల్పనే గౌరవమితి వాచ్యం గోపదస్య జాతిమాత్రవాచకత్వసిద్ధయే కల్పితత్వేన ప్రసిద్ధేః జ్ఞానధారాకల్పనస్య
ఫలముఖగౌరవాదోషాభావాత్॥ యథాపక్ష్యతిమాత్రసత్తాయాం సేనకృతిమాత్రప్రతీతిః। కల్పః లాఘవస్తు అక్షేపాదేవ అన్యథా సకృత్సర

౧౯

తర్కప్రకాశ

క్రియాయామయాఽవాపగతేస్తత్రాపి కర్తుః కర్తృత్వప్రసజ్యేత। అస్థూలత్వాభావత్త్వప్రసక్తేరితి చేత్। అత్రాపి తుల్యత్వాదితి దిక్। అనుపపత్తి
గాంభీర్యానంతర్యాదాగంత్వస్యాసంభవే అన్యథాఽనుపపత్త్యా వ్యక్తేరాక్షేపసంభవేపి గౌరవస్వీకృత్యంగీకారస్యాస్తిత్వే అన్వయసంభవే న తేన
పపత్తి జ్ఞానస్యైవ అసంభవితం యాన తేన వ్యక్తేర్లాభసంభవక్లృప్తబాధః నను। అనుపపత్తి జ్ఞానం వినాపి వ్యక్తిబోధస్యానుభవసిద్ధత్వా
యాఽతదనుపపత్తిరిత్యబాధః। తథా నతిపదతత్త్వాపి ఆక్షేపస్య కర్తుః కర్తృత్వోపపత్తేః। అనుభవస్యైవ వ్యాపారాత్। అత ఏవ గౌరవేణ నయే
తి విశేషయజ్ఞాకస్తిస్త్రీవ్యాక్తమితి చింతామణి కృతతస్య। వస్తుతః పదార్థస్యానుభవః సంయోగాదీనాం తత్ర న్యాయానాం సంభవః సుఖిభక్తీనాం
స్వప్రకృత్యర్థాన్వితస్వార్థబోధకత్వనియమాత్ ఇతి బద్ధసంయోగాదీనాం కర్తృయోః వారస్యాయాత్ సుప్తనిపాతః జారాణామేవ కర్తృస్వార
శిషిపదాదిపదే ఉపాధివిశిష్టవ్యక్తౌ శైత్యపిశక్తిస్వీకారేణ తస్యైవ తస్మిన్నవయవాత్ తాదృశ తత్సమప్రకృతిపదత్వాభావ్యవిషయ ఏవ తదన్వయ ఇతి ని
యమ ఇతి వాచ్యం లక్ష్యలోపాదిదోషప్రసక్తేః నాశవాన్యస్య పదవత్వా తత్ప్రయోగాధారాక్షేపలక్ష్యైవ శక్యాః సంయోగాద్యయః తథా ఆక్షేపలక్ష్యవ్యక్త్యాపి
తదస్య యః స్వార్థతాత్పర్య నియమస్తత్రైవ అత్రాపి సంకేతాబాధితాన్వయం తత్రాపి శైత్యం తి పదవ్యుత్పాదనత్వైవ అన్వయబోధస్యాకారణాత్
తదిదముక్తం అన్యయ్యవిపాకాపేక్షైరాయ శప్రద్వయాంతపదోపస్థాప్యం నామేతి అసంకేతాత్ అన్వోపపత్త్యా వ్యుత్పత్తి సంకేతాభావా
నాక్షరాణాం। నస్వైకప్రసంకేతాభావ్యస్యాత్రాపిసః వ్యుత్పత్తి వాక్యార్థాపత్తిరితి। యత్తునాం పదస్య గౌణాత్వేశక్తేః స్వకత్వే లక్షణావిపుండన
మిశ్రాః। తదుక్తం జారతావస్తిత్వనాస్తిత్వేన వార్తిక్యపి ద్వివక్తవ్యత్వేన తల్లాభాల్లక్ష్యమాణలయాంవ్యక్తేస్తేనావిశేషణ అస్తిత్వనాస్తిత్వే ఉపపత్తి
వినాశ్యంగీకృత్వం నః నానవృత్త్యాపాదాగోపస్యనిత్యత్వేనాశాపాదవినాశయోరసంభవాద్వ్యక్తౌ లక్షణాయాం త్వార్థజ్ఞానస్యైవ గంగా

యథాఘోషవంస్త్వాలస్త ఇత్యత్ర ప్రవమయోగపత్యాప్తిద్వయవిరోధేవరానాభావాదితి। తన్న శక్త్యాదన్యేన రూపేణ జ్ఞాతే భవతి లక్షణా। యథా
గంగాయాంఘోషఇత్యత్ర తత్ర ప్రవాహత్వేనజ్ఞాతే న తత్ర వృత్తిః గంగాపదతీరత్వేన రూపేణ జ్ఞాతా వృత్తిః ప్రవాహసంబంధిత్వేనాజ్ఞాతే పదేన్యే
వశాబ్దబోధాపత్తిః లక్ష్యతావచ్ఛేదకరూపేణైవ లక్ష్యస్యభావనియమాత్। కించ। జాతిమాత్రే శక్తిః। వ్యక్తౌ లక్షణేత్యత్ర తదా స్యా
త్ యది జాతిమాత్రే వృత్త్యత్వం స్యాత్। నత్వేవం కింతుగాంపశ్యేత్యాదౌ గోత్వేన వ్యక్తేరుపస్థాపనేన లక్షణయా అప్య
నాభావాత్। వ్యక్తిభేదానుపపత్తిశ్చేతిచేన్న। తస్మాదితి। ఏతన్నవిధాశ్చేవస్యాదేవం వాచ్యాదిశ్వదేనైవ అనుపపత్తబోధస్థలే సంయుక్తే
సమవాయాదిరూప జాతిప్రత్యక్షే నేత్ర సంయోగాదిరూపవ్యక్తిభాన కల్పవదస్తు తథాచాన్యే తు వదన్త్యేవమిదాప్య వంశే
ఇదమేవేతి సమానవిత్తివేద్యత్వమేవ వ్యాఘాతః। జాతిభానేతి జాతివిషయక శాబ్దబోధే జాతిశక్తిజ్ఞానస్యహేతుత్వే తత్
ద్వ్యలంకాలి శాబ్దబోధే జాయమానే వ్యక్తిరపిభాసతే వస్తుదక్షవిషయకశాబ్దబోధే తద్వదనిరూపిత జాతిశక్తిగ్రహస్యాపి
మాత్రాదిత్యర్థః ఇదంతుగురుమతే పజ్జశక్తిస్వీకారేమౌంఘ్యం। తథా హి తన్మతే జాతా వృక్త్యే న శక్తిః। పరంతు జాతివిషయకశక్తి జ్ఞాన
మేవ జాతివిశిష్టవ్యక్తివిషయకశాబ్దబోధే కారణం వ్యక్తిశక్తిస్తు స్వరూపసదుపయుజ్యతే న తు జాతివిశిష్టవ్యక్తివిషయకశాబ్దబో
ధే వ్యక్తిశక్తిజ్ఞానమేవ కారణం జాతిశక్తిస్తు స్వరూపసదుపయుజ్యత ఇత్యేవ కింనస్యాదితి వాచ్యం తథాసతి దేవాం తరస్థహావినేష్ట

తతః ప్రకారక

కశక్తిజ్ఞానాభావేన తదుపస్థానాపత్తేః ఏవం ఘటాదిబోధాపత్తిరపి న తత్పదశక్యవిషయకశాబ్దబోధం ప్రతి తత్పదనిరూపితజాతివ్యక్తి
జ్ఞానత్వేన కారణత్వాదితి కుఙ్మశక్తివాదిమతనిష్కర్షః నను కుఙ్మశక్తివాదిమతే వ్యక్తిశక్తిజ్ఞానస్య హేతుతయా తత్ప్రకారాదిత్వం బోధజనకత్వాభావప్రస
చ తథా సతి జాతివిషయకశాబ్దబుద్ధిమేవ జాతిశక్తిజ్ఞానకార్యతావచ్ఛేదకం తేనైకోపస్థాపితాభావ వ్యక్తిరపి భాసతామితి వ్యాప్తిరూపేణ తథా చ ఘటాదౌ
దిరపి భానాపత్తిః అశక్యతావిశేషాత్ మన్మతే చ తత్పదశక్యవిషయకశాబ్దత్వస్యైవ కార్యతావచ్ఛేదకత్వే అనుపపత్త్యభావాదితి వాచ్యం జాతిప్రకారకవ్య
క్తివిశేష్యకశాబ్దబోధం ప్రతి జాతివిషయకశక్తిజ్ఞానత్వేన కారణత్వే కృతి విరహాదితి అలం కుఙ్మశక్తివాదిమతేనేత్యత ఆహ। యద్వేతి తథా చ వ్య
క్తిరితి భావః॥ కుఙ్మశక్తివాదస్య తదేకదేశమతేనేతి న తదసిద్ధాన్తవిశేషం సిద్ధాన్తవిరోధ ఇతి భావః॥ జాతిశక్తికల్పనాకారణం ప్రతి కుఙ్మశక్తేః స్వరూ
పసదుపయోగిత్వమపి దర్శితం నను శక్యజాతిశక్త్యా అన్వయబోధనే తత్పదాశక్యవ్యక్తిబోధనే అతిప్రసంగః। ఘటాదిబోధప్రసంగః
తత్పదాశక్యత్వావిశేషాత్ మన్మతే చ వ్యక్తేరపి తత్పదశక్యతయా న వ్యక్తిబోధనే కాపి క్షతిరితి భావః। ఉత్తరం తు ఆహ। గోత్వశక్తిమతి
గోత్వప్రకారకగోవిశేష్యకశాబ్దబోధం ప్రతి గోత్వశక్తిజ్ఞానత్వేన కారణతా తేన న ఘటాదిబోధాపత్తిరితి భావః నను గోత్వప్ర
కారకగోవిశేష్యకశాబ్దబోధం ప్రతి చ గోత్వశక్తిజ్ఞానస్య కారణత్వముపేయతే ఘటత్వప్రకారకఘటవిశేష్యకశాబ్దబోధం ప్రతి తు న
తత్రావినిగమనాభావః అశక్యత్వావిశేషాదిత్యత ఆహ అన్యథానుపపత్త్యేతి గోపదాత్। గోత్వవిశిష్టస్యైవ బోధః న తు ఘటత్వాదివిశిష్ట
స్యేతి ఫలానుపపత్త్యర్థః। తత్రైవ గోత్వవిశిష్టశాబ్దబోధం ప్రత్యేవ కల్పనాత్ గోత్వశక్తిజ్ఞానస్య హేతుత్వకల్పనాత్। ఏవకారేణ ఘటాదా
దిశాబ్దబోధం ప్రతి తు న తథా హేతుత్వకల్పనం ఫలాభావాదితి సూచితం అథవా ప్రాగ్ర్యాఖ్యాకుఙ్మశక్తివాదిమతే స్వరసం ప్రదర్శయతి॥

అన్యథేతి అన్యథా ముఖ్యశక్తిం స్వీకృత్య వ్యక్తిబోధోపపాదనే అనుపపత్త్యా। అపభ్రంశానాం వ్యక్తౌ ముఖ్యశక్తిస్వీకారే ప్రయోజనవిరహేణ తస్యాః ప్రమా-
ణ్యాపాదనే వివేచ్యోక్తే। తథైవ గౌరవాత్ప్రవిష్టం ప్రత్యేకకల్పనాత్ గౌణ్యశక్తిజ్ఞానస్య హేతుత్వకల్పనాదిత్యర్థ ఇతి వస్తుతస్తు। జాతిశ్యాసకసామగ్ర్యా
ఏవ వ్యక్తిశ్యాసకత్వాదితి। అత్రైవ జాతిశక్తేరేవ వ్యక్తిబోధకత్వే గ్రంథపర్యాలోచనయా ముఖ్యశక్తివాదమాదాయ యద్యపి శ్రావణగ్రంథసంగమనే
గౌణ్యపదస్య వ్యక్తౌ శక్తిభ్రమేణ తథా సతి వృత్తిముఖ్యలక్షణాదానస్య యద్యపి ప్రాప్తౌ శక్యా అసంభవితమాన్యైవం వాచ్యం నచ యుక్తమితి నిష్క-
ర్షమేవ తథా సతి ముఖ్యలక్షణాదానమితి వాచ్యం। సందర్భస్య శాస్త్రపరిహారాత్। కిం త్వస్యైవ తథాపి। జాతిశ్యాసకేతి। జాతిరాద్యత్వమేవ జా-
తిశక్తిజ్ఞానకార్యతావచ్ఛేదకం। జాతిశ్యాసకం జాయమానే వ్యక్తివిషయకస్య తస్యాభావాత్ వ్యక్తేరపి శ్యాసనేయద్విషయేణ వినా న శ్యాసతే తదుపాధి-
కస్య తదుపాధకత్వనియమాత్ జాతిశ్యాసకసామగ్ర్యా ఏవ తద్విషయోపస్థాపకత్వాదిత్యర్థః। నను జాతివిషయతాం వినాపి వ్యక్తిప్రత్యక్షాదౌ
యాత్ జాతిశ్యాసకసామగ్ర్యా రిక్తాయాః వ్యక్తిశ్యాసకసామగ్ర్యా అవశ్యమపేక్షయా। నచ శాస్త్రే తథా నియమః। తథాపి జాతిశ్యాసకసామగ్ర్యాః వ్యక్తి-
బోధోపపాదనాయ కల్ప్యతే తదాపి ప్రత్యక్షపర్యాలోచనయా బోధః నను వ్యక్తిబోధే సమానవిత్తివేద్యత్వమేవ నియామకమితి వాచ్యం న విం-
క్తిబోధే సమానవిత్తివేద్యత్వే న కారణతావచ్ఛేదకవ్యక్తివిషయతాయాః కారణగ్రాహ్యనియమో వ్యాపారకత్వాద్వ్యక్తిశక్తిజ్ఞానమేవ కారణం స్యా-
దిత్యస్వరసాదాహ యద్వేతి జాతిశక్తేరేవ వ్యక్తిశక్తిరూపత్వాదితి। తథా చ వ్యక్తివిషయతాయాం జాతిశక్తిజ్ఞానకార్య-
తావచ్ఛేదకత్వేనాన్యతరస్యాః కారణత్వనియమస్యమితి భావః। గౌణ్యశక్తిజ్ఞానస్య ఘటబోధం ప్రతి హేతుత్వమాస్తామిత్యత
ఆహ। అన్యథేతి సంపాదాద్యా గౌణ్యబోధానాం ఘటాదేరపి ప్రత్యేకం హేతుత్వకల్పనాదిత్యర్థః। యద్యపి ననువ్యక్తిశక్తేరావశ్య-

౧౨

శక్తిప్రకాశ తివిశిష్టబోధికేత్యర్థః నస్యాత్ తథాపి తత్పదాంశస్య యః వృత్తిరివమన్వితేపి జాంతే శానాభిధాబాధకాంశాంనావదృతత్రాపం। అనుపత్తేతి। అథవా।
ననుతత్పదాంశస్య బోధనే అతిప్రసంగాత్ జాతివిశిష్టశక్తిరేవ బోధికేత్యావాస్తామిత్యత ఆహ। అనుపత్తేతి వృత్తిశక్తి జ్ఞానకాంశాంశత్వాదేశాంతరస్థ
గోం బోధానుపపత్తేః జాతిశక్తి జ్ఞానత్వేనైవ హేతుత్వకల్పనాదిత్యర్థః ఇతి ద్వేయం తథాసతి। జాతావేవశక్తి సిద్ధాంతేగోత్వవిశిష్ట
విషయకశాబ్దబోధానాం సంగ్రహః ఇతి గోత్వవిషయకశక్తి జ్ఞానత్వేన హేతుత్వసిద్ధాంతేత్యర్థః గోత్వమస్తీతి గోత్వపదసత్త్వపి గోత్వశక్తిత్వేన
గోపదగోత్వపదం బోధవిశేషాంతగోత్వవిశిష్టశాబ్దబోధాపత్తేరిత్యర్థః నచగోత్వం గోపదశక్యమితి నిర్ధర్మితావచ్ఛేదకకగోపదశ
క్తిజ్ఞానం గోత్వవిశిష్టశాబ్దబోధేహేతుః గోత్వత్వధర్మితావచ్ఛేదకకగోత్వపదశక్తిజ్ఞానం గోత్వత్వరూపేణ గోత్వశాబ్దబోధేహేతురి
తినాతిప్రసంగ ఇతివాచ్యం గోత్వం నగోపదశక్యమితి బాధకాలేపి నిర్ధర్మితావచ్ఛేదకకశక్తిజ్ఞానసంభవేన గోత్వవిశిష్టశాబ్దబోధాప
త్తిరితి గోత్వత్వధర్మితావచ్ఛేదకకశక్తిజ్ఞానహేతుతాయాం అవశ్యకల్పత్వే గోత్వప్రకారకత్వావచ్ఛేదకకార్యతావచ్ఛేదకకోటౌ తదపేక్ష
గోత్వజాతేరేవ తథాత్వే బుద్ధిలాఘవమవసేయం। అథగోత్వేనిరవచ్ఛిన్నశక్తిః। గోపదం గోత్వప్రకారకం శక్తిసంబంధేన స్మరతు
పతేః గోత్వప్రకారకగోపదశాబ్దబోధే నిరవచ్ఛిన్నశక్తి జ్ఞానం గోత్వవిశిష్టశాబ్దబోధేహేతురితి నబాధకాలే శాబ్దబోధాపత్తిః గోత్వపదం
గోత్వవదితి గోత్వత్వేన గోత్వప్రకారకశక్తిజ్ఞానం గోత్వశాబ్దబోధేహేతురితి సగోత్వమస్తీతి గోత్వవిశిష్టబోధాపత్తిరితి చేత్ తదా
పి గోపదాత్ కదాచిత్ సమవాయేన గోత్వవిశిష్టబోధః కదాచిత్ స్వరూపాదిసంబంధేన తద్విశిష్టబోధ ఇతి నియమానుపపత్తిః గోత్వవిషయక

శక్తిజ్ఞానస్య అవిశేషాత్ అస్మన్మతే తు సమవాయేన ఘటత్వవిశిష్టశాబ్దబోధం ప్రతి సమవాయేన ఘటత్వవిశిష్టశాబ్దబోధం ప్రతి సమవాయేన ఘట
త్వవిశిష్టశక్తిజ్ఞానస్య హేతుత్వేన అనుపపత్త్యభావాత్। న చ తాదృశజ్ఞాననియమాత్ తథానియమః। తథా సతి జాతావపి శక్తిసిద్ధ్యాపత్తేః ప్రయోజన
విరహాత్। ఏవం ఘటత్వం ఘటపదశక్యతావచ్ఛేదకమిత్యాకారకస్యైవ శక్తిజ్ఞానస్య హేతుత్వే తు వేష్టనసమేన తద్ఘటాద్యాం తేషాం ఏవం చ ఉపాధి ప్రవృత్తినిమిత్తస్య
వైశిష్ట్యస్య ఉపాధివిశిష్టే శక్తిసిద్ధాన్తే యథా పశుపదస్య లోమవల్లాఙ్గూలవిశిష్టే శక్తిః తథా జాతివిశిష్టే పి అనన్తవ్యక్తిషు శక్తేరనభ్యుపగమే వ్యక్తేః జా
తివిశిష్టవైశిష్ట్యనియమాత్ వ్యక్తేర్భానం ఉపాధ్యాకారకాదృశనియమాభావాత్ వ్యక్తిబోధార్థం ఉపాధివిశిష్టే శక్తిరితి వాచ్యం న తు నియమబలాదే
వ వ్యక్తిభానం కారణానియమ్యత్వాభావాత్ తథా చ జాతివిశిష్టబోధే జాతిశక్తిజ్ఞానస్య కారణత్వ వచ్చోపాధివిశిష్టబోధే ఉపాధిశక్తిజ్ఞానస్య
హేతుకారణత్వసువచత్వాదితి దిక్। కుత్ర శక్తిః వాదినస్తు జాత్యాకృతివ్యక్తయః పదార్థః తత్రైవ జాతివిశిష్టే వ్యక్తౌ శక్తిః వ్యక్తివిషయకశాబ్దబోధే
కారణం। వ్యక్తిశక్తిస్తు స్వరూపసతీ ఉపయుజ్యతే న చైవం వ్యక్తిశక్తిసిద్ధ్యాకారవైయర్థ్యమితి వాచ్యం తత్త్వదాశక్తిస్వాపేక్షానేషు ఘటాదేరపేక్షాన
ప్రసఙ్గేన వ్యక్తిశక్తిసిద్ధ్యాకారత్వాభావాత్ తథా చ ఘటత్వప్రకారకఘటవిశేష్యకశాబ్దబోధం ప్రతి ఘటత్వవిశేష్యకఘటపదశక్తిమదితి శక్త్య
కారకం శక్తిజ్ఞానం హేతుః సమఘటత్వవిశిష్టవిషయకఘటపదశక్తిమదిత్యాకారకం ఘటత్వమస్తు తాదృశాదృశఘటత్వప్రకారక
శక్తిజ్ఞానాకారాన్తఘటత్వవిశిష్టబోధాపత్తిరత్యాపరేః। తదసత్। ఘటత్వవిషయకఘటపదశక్తిమతి సాకారతాప్రకారకస్య ఘటత్వవిషయ
కత్వేన శక్తిజ్ఞానస్య హేతుత్వే ఘటత్వవిషయకస్యాకారతావచ్ఛేదకకోటౌ నివేశే గౌరవాత్ అథ మాస్తు ఘటత్వవిషయకత్వనివేశః తథాపి ఘట
త్వపదశక్తిమతి ఘటత్వప్రకారకశక్తిజ్ఞానత్వేనైవ ఘటత్వవిశిష్టశాబ్దబోధం ప్రతి హేతుతానస్త్యైవ మవివాద ఇతి వాచ్యం। వ్యక్తిశక్తివిషయతాం ఘటః

౧౬

శక్తివాదః

కారణతావచ్ఛేదకకోటావనివేశాత్ తథైవ తన్మతనిష్కర్షః । అత ఏవ తాదృశగౌరవం వినా బాధానుపపత్త్యా సమానవిశేష్యకత్వేన కార్యకారణభావాసంభవేన లాఘ
వేన సమానప్రకారకత్వేనైవ కార్యకారణభావోఽభ్యుపగమ్యత ఇతి చేత్ వ్యక్తివిషయతాయాః కారణతావచ్ఛేదకకోటావనివేశే వ్యక్తౌ శక్తిస్వీకారవైయ
ర్థ్యం శక్తిజ్ఞానస్య ప్రకారాంశే శాబ్దబోధహేతుః । ఉపస్థానాదపి శాబ్దబోధదర్శనాత్ కింతు జ్ఞానాదిధీవిషయతయైవ శక్తిజ్ఞానం హేతుః తదేవ శక్యత్వ
మితి జాతివదేవ వ్యక్తేర్వైశిష్ట్యం శక్యత్వమేవ అన్యథా వ్యక్తావేవ శక్తిః వ్యక్తిశక్తిజ్ఞానేన జాతేరపి ప్రకారత్వాత్ సమానప్రకారకత్వేనైవ కార్యకారణభావాత్ జాతి జా
తావపి శక్తిః కల్ప్యతేతి న వ్యక్తివిషయకత్వేన శక్తిజ్ఞానం హేతుః తదపేక్షాయాం శక్యమితి నియమవశాత్ జాతావపి శక్తిరితి వాచ్యం ఏవం వ్యక్తివిషయకత్వేన
శక్తిజ్ఞానస్య హేతుతావదేవ శక్యమితి నియమేన వ్యక్తిర్విషయకత్వేన శక్తిజ్ఞానస్య హేతుతాతదేవ శక్యమితి నియమేన వ్యక్తివిషయకత్వేన
శక్తిజ్ఞానస్య హేతుత్వే ఏకవ్యక్తౌ శక్తిస్వీకారే ఘటాదిరితి దిక్ । నైయాయికాస్తు శక్యం తత్ తదర్థం తు । తస్మాదితి గోత్వవిశిష్టాకృతి
జాత్యాకృతివ్యక్తిషు పదశక్తిరిత్యర్థః । తృతీయాయా అవస్థాప్యకరణత్వే తయోరపి జాత్యాకృత్యోః అవిశేషణతయా శక్తౌ
వ్యక్తిష్వపి బోధప్రసంగాదితి న దోష ఇతి । తథా చ వైశిష్ట్యపి శక్తిః ॥ ఏవం అవయవసంయోగరూపాకృతేరపి వైశిష్ట్యా
త్ గోపదశక్తిః । గోపదేన జాత్యాకృతివిశిష్టస్యైవ ప్రతీతేః తదుక్తం । జాత్యాకృతివ్యక్తయః పదార్థ ఇతి । ఏకశక్తి
సూచనాయ పదార్థ ఇత్యేకవచనం । నను తత్ప్రకారకతద్విశేష్యకశాబ్దబోధం ప్రతి తత్ప్రకారకతద్విశేష్యకశక్తిజ్ఞాన

త్వేన హేతుత్వమిత్యాయాతం తత్ప్రకారకస్మృత్యాయాం గవి శక్తిగ్రహాదితి తద్బోధానాపత్తిరూపబాధకగ్రస్తమిత్యాశంక్యతే నవే
తి అతి దోషః। శక్తిగ్రహావిషయాంశే తత్ప్రకారకబోధానాపత్తిరూపదోషః। సమాధత్తే। గోత్వేతి। తథా చ సర్వత్రాపి శక్తిగ్రహ
తి శక్తిగ్రహవిషయతయా వృత్తేరతిరిక్తత్వాభావాన్న తద్బోధానుపపత్తిరితి భావః॥ సామాన్యలక్షణాసంగ్రహార్థమాహ। అస్తు వేతి।
ఏకత్రైవ తాదృశసాక్షాత్కారవిషయ ఏవ। అన్యథా నిత్యశక్తిగ్రహవిషయగవి తద్ధీః॥ నను యోగ్యతావచ్ఛేదకశక్తి హావిషయ
వృత్తేరవిశ్వాసత్వాత్ వృత్తేరభావాదన్యైతి॥ అతిప్రసంగః। గోపదార్థఘటాదేరపి బోధాపత్తిః శక్తిగ్రహవిషయత్వస్యావిశే
షాదితి భావః। ప్రాప్యావయవ ఇతి। గోత్వప్రకారకగోవిశేష్యకత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగిత్వప్రకారకగోవిశేష్యకశక్తిజ్ఞానత్వేన
హేతుతాయా నఘటాదిబోధః ప్రాప్తుం శక్యత్వం తద్విషయేనాపి నోపనిదేశః॥ ఇదం తు గోత్వేనైవేతి ద్రష్టవ్యం నను ఏకసూత్రవా
సంబంధస్మృతిరత్నపరంపరయోరభావాత్ స్వరూపసంబంధరూపాయాః ఏకస్యాః లక్షణాయాః లక్ష్యతావచ్ఛేదకలక్ష్యతావా
రసంభవితయా లక్షణాయావచ్ఛేదకవిశిష్టలక్షణాయాః అసంగ్రహాదిగంగాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ ప్రవృత్త్యా అనుపపత్తే
స్యాపి తీరత్వప్రకారకబోధేచ్ఛానవచ్ఛిన్నశక్యతావచ్ఛేదకశక్యత్వాదితి వితాత్పర్యకారణాభావబలాదేవ గోత్వప్రకారకానవా
హేతులం చ ప్రశక్తికల్పనేనేతి సంప్రదాయమతే అపూర్వసంప్రదాయస్య నవ్యమతమాహ నన్వితి। గౌరవాత్ కేవలవృత్తే

౯౬

తర్కప్రకా

శక్తిస్వీకారేऽస్మిన్ పక్షే జాతివిశిష్టవ్యక్తౌ శక్తికల్పనే గౌరవాదిత్యర్థః। నన్వేవమపి ఏవం గోత్వస్య శక్తిస్వీకారేషు ఉభయే
ధవిశేష్యత్వాఽశక్యస్య శాబ్దవిషయత్వం తథా గోత్వప్రకారకబోధనాపత్తిరిత్యర్థః। గోత్వేతి గోత్వవిశిష్టశాబ్దబోధం ప్రతి గోత్వ
ధర్మితావచ్ఛేదకశక్తిగ్రహస్య హేతుత్వేనాతిప్రసంగాదిత్యర్థః। గోత్వ ఏవ శక్తిస్వీకారే తు గోత్వత్వధర్మితావచ్ఛేదకశ
క్తిగ్రహస్య హేతుతయా గౌరవాత్ కృత్స్నే ఏవ శక్తిరితి భావః। నను జాతివిశిష్టశక్తిస్వీకారేऽన్యలభ్యత్వాద్వ్యక్తౌ శక్త్యనుపపత్తి
రపి వాచ్యా ధర్మేణాన్యలభ్యస్య విషయత్వం తత్రాపి శక్తిరాస్తాం న చేష్టాపత్తిః। జాత్యాకృతివ్యక్తయః పదార్థ
ఇత్యుక్తే పాదీయసూత్రవిరోధాదితి సంప్రదాయమతే శంకతే సాధేవదితి। నను విశేషణశక్త్యైవ తత్ర లాభం। తస్యేతి జాతి
విశిష్టే ఏకశక్తిస్వీకారాదితి భావః। నను యోగ్యతాదిబలాదన్యలభ్యస్యాపి శాబ్దబోధవిషయత్వం। నచేతి। అతిప్రసంగాత్। కుత్రాపి ఏకదేశబోధప్రస
ంగాత్। గౌరశ్చ వింతి। ఇతరపదసమభివ్యాహృతం గోపదమిత్యర్థః। గవాన్వయమితి। న చా[illegible]కా। ఇత్యత్ర తత్రాన్వయ్యాదిః। గోమ
న్తో పుత్రాన్విధః। సంసర్గాంశే భాసత ఇత్యత్ర కిం నిరూపణమితి వాచ్యం। అన్వయాదన్యయ[illegible]విరోధే సమానవిభ
క్తికతత్పదసమభివ్యాహారానుపూర్వీజ్ఞానస్యాన్వయప్రతియోగితత్తదానుపూర్వీజ్ఞానస్యాపి హేతుత్వాదితి భావః। పదానా
ం జాత్యవచ్ఛేదాయాం వా శక్తిః। ఆక్షేపేణ వృత్తిలక్షణః। ఆక్షేపస్య సామ్ప్రాప్తేర్లక్షణాసంభవాదశక్యబోధనే నాతిప్రసంగాత్

అన్వయేఽపి శక్తిః ఇత్థం చ జాతావన్వితాభిధానరూపా శక్తిరితి భట్టమతం దర్శయతి భట్టాస్త్వితి। అన్వయవిశిష్టే శక్తిః ప్రభాకరాభి-
ధానరూపశక్తిః ప్రభాకర। అన్వయాంశేఽపి వాచ్యార్థరూపాన్వయాంశేఽపి శక్తిరేవ అభిధానరూపా శక్తిరేవ అన్వయస్యేతి గాః సుల్లైష వృత్రవాచ్యార్థరూ-
పాన్వయస్యేత్యర్థః। అన్యలభ్యత్వాత్ అన్వయవిషయతాన్నిరోధే తత్తదానుపూర్వీజ్ఞానస్యైవ హేతుతయా తస్య లాభాదేవ అన్యథా-
నుపపత్తిరిత్యర్థః। అన్వయవిశేషబోధార్థం తత్తదానుపూర్వీజ్ఞానహేతుతాయాః తదాపి అవశ్యం కల్ప్యత్వాదితి భావః। నను అన్యల-
భ్యత్వేఽపి శక్త్యాబాధకాభావాత్ కృతమన్వయే అనన్యలభ్యః శబ్దార్థః శబ్దాత్ స్వరూపాదిత్యర్థః। నను శక్యస్యైవ శాబ్దవిషయత్వమితి నియమాదేవ అ-
న్వయస్యాపి శక్యత్వం కల్ప్యతే తథా కృత అహం అనన్వితే। అన్యథా శక్యస్యైవ శాబ్దవిషయత్వమితి నియమానుపపత్తిః శక్తికల్పనే అక్షేప-
లభ్యత్వాదన్వయాంశే శక్తేరనుపపత్తిరితి అన్యలభ్యత్వాత్ తత్ర న శక్తిః। అన్వయప్రకారకశాబ్దబోధే క్లృప్తత్వాత్। న చైవం తదనుభవసిద్ధం। నన్వన్వితే
శక్తిః స్వరూపసత్యేవ ఉపయుజ్యతే న తు జ్ఞాతా జాతావన్వయజ్ఞానస్య తు జ్ఞాతత్వాదితి తన్మతనిష్కర్షః। కింతు తేనాన్వయవిషయకత్వేనైవ జ్ఞాతా-
శక్తేరనుభవః। తత్ర వక్తి ఇతి అన్వయే శక్తిః సిద్ధాంతకత్వే యథా శక్యస్యైవ శాబ్దవిషయత్వమితి నియమస్య సమ్బన్ధో వాభిధానా-
దితి తదాహుస్తు వదన్త్యానుసంధేయం కేచిత్తు భట్టమతే జాతావన్వితాభిధానరూపా శక్తిః। అన్వితవిషయకశాబ్దబోధం ప్రతి ఘటా-
దిపదశక్తిజ్ఞానస్య కారణత్వేతి ఘటపదాదౌ అన్వితే అనుభావికా శక్తిః తస్యాశ్చ క్రమేణ ఆనుపూర్వీజ్ఞానస్యైవ అన్వితశా-
బ్దబోధం ప్రతి హేతుత్వం భట్టమతే ఘటపదశక్తిజ్ఞానస్యేతి మతభేదః। అన్వయవిశిష్టే ప్రభాకర। జాతేన ఘటపదాదేరనుభవికశక్తిః

శక్తి

తర్కప్రకా

గవతి । శక్తిరేవానుభవిక శక్తిరేవ అన్వితవిషయకశాబ్దత్వం ఘటపదశక్తిజ్ఞానకార్యతావచ్ఛేదకమిత్యర్థః । అనుభవత్వావచ్ఛి
న్నితశాబ్దత్వస్య అనుపూర్విక జ్ఞానకార్యతావచ్ఛేదకత్వం [illegible] ప్రవిష్టత్వాదిత్యర్థః । అనన్వయిత్వ అనుపూర్విక జ్ఞా
నాదితత్ప్రకారాంతరాలక్ష్యస్య శబ్దార్థనిష్ఠతా ఘటపదశక్తిజ్ఞానకార్యతావచ్ఛేదకకోటౌ ప్రవిష్టత్వాదిత్యర్థః । తథా
చాన్వయవిశేషశాబ్దత్వస్య అనుపూర్విక జ్ఞానకార్యతావచ్ఛేదకతావత్ [illegible] అన్వయవిశేషయకశాబ్దత్వస్య ఘటపదశ
క్తిజ్ఞానకార్యతావచ్ఛేదకత్వే మానాభావ ఇతి భావః । నను శక్తిజ్ఞానకార్యతావచ్ఛేదకకోటౌ ప్రవిష్టస్యైవ శాబ్దవిషయత్వ
మితి నియమాత్ [illegible] ఇతి । శాబ్దస్య నియమమవశ్యమేవ తథా [illegible] లక్షణేతి । శాబ్దస్య నియమాభ్యు
గమే తత్ర విషయతావచ్ఛేదక [illegible] ఘటపదశక్తిజ్ఞానకార్యతావచ్ఛేదకకోటౌ నివేశే [illegible] లక్షణాస్థ
కారాంతర్యార్థః । వృత్తిజ్ఞాన [illegible] జాతిం [illegible] జ్ఞాపకతే [illegible] । తత్ర [illegible]
శాబ్దత్వమితి [illegible] సందర్భనయనాద్యన్వితి ఇత్యర్థః । తత్ప్రయోజక [illegible] ప్రవృత్తిప్రయోజక [illegible]
తావిశిష్టజ్ఞానమితి కార్యతా [illegible] విశిష్టవిషయకం జ్ఞానమిత్యర్థః । అనుమితిప్రయోజక [illegible] విశేషః । [illegible]
ఘటానయనగోచర [illegible] విశిష్టజ్ఞానవా [illegible] ఘటానయనగోచరప్రవృత్తిమత్త్వాత్ । స్తన్యపానగోచరప్రవృత్తివి
శిష్టమస్యదిత్యనువాదానాదర్థః । ప్రయోజకత్వం [illegible] । ప్రవర్తతా ఇతి । స్తనప్రవర్తతా స్తన్యపానగోచర

ప్రవృత్తౌ తేన తావతైవ కార్యత్వవిశిష్టజ్ఞానస్య కృతిసాధ్యత్వవిశిష్టజ్ఞానస్య వైయర్థ్యః కింత్వాప్తవద్ధారణాదితి తథా చ కార్యతాకారణ
తావదేవ అనుకూలతర్క ఇతి భావః। తద్ధేతుత్వేన జ్ఞాయమానం కార్యతావిశిష్టబోధకజ్ఞానకారణం జ్ఞానసామాన్యం వ
మేవ ఘటత్వవదానయేతి శబ్దసామాన్యమేవ। తథా చ కార్యత్వవిశిష్టజ్ఞానమాత్రేణ తం నివారయితుం। శబ్దకార్యత్వవిశిష్టవిష
యకజ్ఞానోపధాయకత్వనివారణాయ కార్యాన్వితే ఇతి। యద్యపి ఘటమానయనమానయనబోధకప్రవృత్తౌ ఘటమానయనమానయనబోధకకా
ర్యత్వవిశిష్టజ్ఞానత్వేన హేతుత్వం న తు కార్యాన్వితజ్ఞానత్వేనేతి కార్యాన్వితే శక్తౌ బీజాభావః। తథాపి న కేవలం కార్యమితి జ్ఞానాత్ప్ర
వృత్తిః కింతు ఘటమానయనం కార్యమితి జ్ఞానాత్ తస్య కార్యతావిశిష్టజ్ఞానం కార్యాన్వితజ్ఞానమేవేతి తత్ర శక్తిః। ఏవమనారభితపదవిభా
గస్య ఘటత్వవదానయేతి వాక్యస్య కార్యతావిశిష్టజ్ఞానజనకత్వం కార్యాన్వితశక్తత్వవశాదవశ్యమితి అన్యథైకపదస్యైవ కార్యత్వవిశిష్టశక్తౌ
తరపదస్య వైయర్థ్యాత్ కార్యాన్వితే శక్తౌ సర్వేషామపి కార్యతావిశిష్టజ్ఞానజనకత్వసంభవ ఇతి కార్యత్వవిశిష్టజ్ఞానస్య జనకత్వే చ కార్యాన్వి
తజ్ఞానస్యాపి ప్రవృత్తిప్రయోజకత్వానపాయాత్ కార్యాన్వితే ఏవ శక్తిః। న చ కార్యతావాచకవిభక్తీనాం కార్యాన్వితశక్తత్వాసంభవ ఇతి
వాచ్యం సర్వేషాం పదానాం కార్యాన్వయయోగ్యజ్ఞానజనకత్వాత్। తస్య కార్యాన్వితసంబంధప్రతిపాదకతయా ఇతరాన్వితసంబంధప్రతి
పాదకతయా చేతి। తథా చ కార్యాన్వయయోగిత్వం కార్యత్వతర్క్షిణే చావిశిష్టమితి సర్వత్ర కార్యాన్విత ఏవ శక్తిరిత్యాయం ఫలితార్థః। అవాప్యోద్ధా
పాభ్యాం సంగ్రహవాక్యాభ్యాం ప్రథమేతి శబ్దసామాన్యేతరయుక్తావిత్వం కార్యత్వతర్క్షిణే చావిశిష్టమితి సర్వత్ర కార్యాన్వితే జ్ఞానజనననిరూపితశ
క్తికల్పనానుపపత్త్యాదివ్యర్థః। నను లాఘవాత్తథాస్త్వితి చేత్ అహ అన్వితేతి శబ్దసామాన్యే కార్యాన్వితశక్తికల్పనాయామవిరోధాది

౧౧

శ క ప్రా

త్యర్థః। శబ్దసామాన్యస్య కార్యాన్వితే శక్తిరితి అవధారణే విశేషే ప్రామాణ్యం న స్యాదిత్యాశంక్య వాదస్యేతి దర్శయతి। ఇత్థం చేతి। శబ్దసా
మాన్యస్య కార్యాన్వితే శక్తిరిత్యర్థః। యత్ర ధూమాదిలేషు సమేతాస్తి త్యాదౌ కార్యతావాచకత్వేతి కార్యతావాచకం పదం లింఙాదికమ్
తద్యః పంచమలకారః కర్తావ్యస్తేతి విధిప్రత్యయాహాస్త త్సమభివ్యాహారేణాన్వితే త్యర్థః। విధ్యసమభివ్యాహారే తత్రైవ కార్యా
న్వయం అర్థవాదః। మయూరమేవాలాప్య మోదతానుపస్థాపకమేవ వానమితి ప్రవర్తకజ్ఞానాభావాత్ ప్రవర్తకాభావ్యనుపపత్తిరితి అ
ర్థవాదవాక్యస్య విప్రవర్తకస్య త్యర్థః। అసంసర్గేతి। అసంసర్గాగ్రహరూపాత్ బాధాభావబలాదితి। యావత్ తత్త్వం తేనేవ
ప్రవృత్తిం ప్రతి విశిష్టజ్ఞానస్య హేతుత్వాభావాన్న ప్రసంగదోషాదితి భావః। నను శబ్దసామాన్యస్య కార్యాన్వితే శక్తౌ తాదృశకార్యాన్విత
శక్తిజ్ఞానస్యైవ బలాద్విశిష్టబోధహేతుత్వం తదా విధేరేవ శబ్దసామాన్యస్యైవ కార్యతావాచకపదత్వాత్। తథా సిద్ధార్థకవా
దానామప్రామాణ్యమిత్యాశంకతే నన్వితి కార్యాన్వితే కార్యతావిశిష్టాన్వితే ఇత్యర్థః। కార్యాన్వితవాచకత్వాదితి। యావత్
తద్వాచకే కార్యతావాచకపదే త్యర్థః। విధేరేవ పదసామాన్యస్య కార్యతావాచకపదత్వాదితి భావః। అసంగతం చేతి సమాన
వికార్యతావాచకపదత్వాత్ కార్యతావాచకపదాసమభివ్యాహారే ప్రయుక్తమప్రామాణ్యం కథమర్థవాదస్యేత్యర్థః। అత్రయద్ధ
పిప్పలాది పదానాం కార్యాన్వితే అభిధానాప్యేవ శక్తిః పురావిపరాతికార్యాన్వితే పురుషాద్యదివైవపదాండాః సపర్యేతి। పుత్రాదిపదా
నాం కార్యాన్వితవిషయకశాబ్దబోధే జనని అన్యాంతరావిశేషణతయా కార్యతావిషయకవిజ్ఞాదిపదస్య సమభివ్యాహారేణాసిద్ధార్థ

కాద్యర్థవాదస్య ప్రామాణ్యమితి కార్యాన్వితే అభిధారూపశక్తిమతాం మతేऽర్థవాదస్య ప్రామాణ్యమనుపపాదయితుం శక్యతే తథాపి క
ర్యతయోపపత్తి తథాహి ఘటాదిపదానాం కార్యాన్వితే అభిధారూపా శక్తిః సంభావనస్యాపేక్షణీయత్వాత్ ప్రతిజ్ఞాదిపదాదేవ జ్ఞాతేతి యథా
ఘటాదిపదానాం కార్యాన్వితే అభిధారూపశక్తిః కల్పనేన ఏవం కార్యాన్వితత్వేన శాబ్దబోధే అనువృత్తత్వాత్ యతః అభిధారూపశక్తిమతా బాధ
త్వాత్ అనుభావికశక్తిమతాం మతే సమర్థత్వే అపేక్షాన్వితత్వే ఇత్యనుభావికానామనుభవజనకానాం స్మారకాణాం పదార్థస్మృతిజనకానాం తత్ర
తికార్యాన్వితవిషయకశాబ్దబోధజనకత్వప్రతిఘటాదిపదజ్ఞానత్వేన కారణత్వే తథా హి స్మారకాణాం తత్తజ్జాతిశక్తిజ్ఞానబలాత్ కేవ
లఘటత్వాదిజాతిస్మృతిః శక్తిజ్ఞానస్యోద్బోధకవిధయా పదార్థస్మృతిహేతుత్వాదితి భావః నను కార్యాన్వితబోధే ఘటాది
పదజ్ఞానస్య హేతుత్వే ఆకాంక్షాయోగ్యతాసత్తిరూపాణామనుభవజనకత్వమతి ఆకాంక్షాదిసహకృతస్యైవ బోధకత్వమిత్యేతి ఘటాదిపదేన కార్యాన్వితవిషయ
కశాబ్దబోధజననియమ్యే కార్యతావచ్ఛేదకవిధాయకపదజన్యోపస్థితేః సహకారిత్వాదిత్యర్థః। నార్థవాదస్యేతి విశేషసామగ్రీసహకృతా
యామేవ సామాన్యసామగ్ర్యాః ఫలోపధానే తంత్రత్వం సామగ్ర్యాం కార్యత్వోపస్థాపకలిఙాదిపదాభావేన తజ్జన్యకార్యత్వోపస్థితేః సహకా
రిణ్యాః అభావాత్ శాబ్దానుభవజనకత్వశరీరం ప్రామాణ్యం నార్థవాదానామిత్యర్థః। లాఘవాత్ కార్యాన్వితఘటవిషయకశా
బ్దత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి లాఘవాత్ ఘటాదిమాత్రవిషయకశాబ్దత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి ఘటాదిపదజ్ఞానత్వేన కారణత్వస్య వాచ్యత్వా
దితి నవ్యాః। న తు ఘటపదాదేః కార్యాన్వితఘటవిషయకశాబ్దత్వం కార్యతావచ్ఛేదకమిత్యర్థః। అన్యలభ్యత్వాదితి కార్యతావ చ్ఛే

౨౨

వక్రీదరకపదజన్యబోధవిషయత్వాదిత్యర్థః ఘటవిషయకశాబ్దత్వావచ్ఛిన్నంప్రతి ఘటపదజ్ఞానత్వేన కారణత్వే విషయకశాబ్ద
త్వావచ్ఛిన్నంప్రతి ద్విజాదిపదజ్ఞానత్వేనాపి హేతుతాయాం అత్ర ద్విజపదసమభివ్యాహారః తత్రతాదృశసమభివ్యాహారాదేవ కారణాన్వ
యబోధః అత్రతు న తత్సమభివ్యాహారస్తత్ర కేవలం ఘటాదేర్బోధః ద్వితీయదర్శనాదన్యాపి ప్రామాణ్యమితి భావః నను అన్వయలక్ష
ణ్యంనస్వరూపసత్ప్రతిబంధకం కింతు జ్ఞాతం అవికల్పం సమ్యక్త్వాం అన్వయలక్షణంనస్వాదితి వరః స్వతేనోద్ధాపనాత్ తథాచ=
యుత్రతసోన్వాపస్థితం తత్రకారణాన్వితేశక్తిగ్రహేంధకారాభావాత్ లాఘవంకరతే ప్రథమమితి ద్విజవిపదస్యకారేశక్తిగ్రహేతువిపత్త్యంకార్యా
న్వితేశక్తిగ్రహోస్తు ఘటపదజ్ఞానస్యకార్యాన్వితవిషయకశాబ్దత్వంకార్యతావచ్ఛేదకమస్త్విత్యర్థః తత అన్వయలక్షణత్వం ఘట
పదంత్రేతి ఘటవిషయకశాబ్దత్వంకారణతావచ్ఛేదకమస్త్విత్యర్థః। సార్యాన్వితేశక్తికల్పనాంబాధకాభావాత్ అప్రామాణ్యగ్రహాంవి
షయోక్తిరుమూతాంగారవాత్ ఘటమాత్రశక్తికల్పనాపేక్షయాగౌరవాత్ ననుసామాన్యతః ప్రథమప్రవృత్తికల్పనాయాం
ఫలవత్త్వేనకథం తదేవాధికారాభావాత్ అన్యైవమితి ననుప్రథమప్రవృత్తిత్వేఫలవత్త్వస్యప్రయోజనకత్వాయాంకథం నఫలవత్త్వమ
తత్రాహ। నవిరతి। శాస్త్రాదితి। ప్రయోజనత్వంప్రక్రాతి చంద్రపరిమాణాబోధకార్యాజ్ఞాతిశాస్త్రాదిత్యర్థః తథాచ చంద్రా
దీనాంజ్ఞాతస్వభావాయాం అప్రామాణ్యజ్ఞానవత్త్వాపి ఘటసదాదేః కార్యాన్వితఘటాదౌశక్తిజ్ఞానేప్రామాణ్యంకల్ప
త ఇతి భావః నను చంద్రాదౌశాస్త్రజన్యమహత్త్వపరిమాణజ్ఞానేనబాధాదితితత్రస్వల్పపరిమాణజ్ఞానే అప్రామాణ్యంకల్ప్య
తే ప్రకృతేతు ప్రథమంకార్యాన్వితఘటాదిశక్తికల్పనేబాధకాభావాన్నేత్యర్థః। అపరిబాధకే ప్రథమప్రవృత్తత్వస్యైవ

వశ్చే తంత్రత్వాదితులత ఆపాయకమకల్పనాం ఠూం౯ రి। లాఘవేతి కార్యాన్విత ఘటత్వావచ్ఛేదేన శక్త్యభావేన తేన రూపేణ తత్ర
శక్తికల్పనే బాధకస్యాదేవ తద్ధర్మావచ్ఛిన్నాభావవతి తద్ధర్మావచ్ఛిన్నప్రకారకజ్ఞానత్వం హి భ్రమత్వమితి భావః ననుకంబుగ్రీవా
దిమత్త్వం ఘటత్వాపేక్షయా గురు ఇతి గౌరవజ్ఞానసత్త్వాదికంబుగ్రీవాదిమత్త్వాస్త్వితి తత్త్వదర్శియాహ యథా గురుధర్మస్య
ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వముపేయతే తథా గౌరవేతి ప్రథమప్రవృత్తశబ్దకార్యాన్విత ఘటశక్తిః స్యాదేవేత్యర్థః తుష్యతు దుర్జన
న్యాయేనేదం ఆహ కిం చైవమితి। ఏవం కార్యాన్విత ఘటాంశే శక్తికల్పనే శక్తిజ్ఞానేన నవభాష్యస్యామానేవ జనకస్య కార్యతావ
చ్ఛేదకజన్యోపస్థితేః సకలకార్యత్వే తద్ధర్మానుభవసిద్ధతయానేన దుర్వచత్వం స్యాత్। న స్యాదితి విజాతీయరూపాకార
భావాదితి భావః తదాపత్తేః అసంసర్గాగ్రహాపత్తేః తాదృశానుభవసిద్ధస్యాపి సంసర్గానుభావస్యాపలాపే వితృష్ణమనావాపత్తేరపి
అపలాప ఏవ స్యాదితి భావః నన్విష్టాపత్తిరవధారణం। తథా చేతి। నను ప్రథమం కార్యాన్విత ఏవ శక్త్యవధారణాత్ తత్సంకార్యకాంక్షా
లాంచాభకపదరంపకారణాభావాత్ గవిధవిసమభివ్యాహారస్థలే అసంసర్గాగ్రహాపన్నోపపత్తేః కారణాభావే కార్యాభావస్య
వక్తవ్యత్వాత్ విధిసమభివ్యాహారస్థలే తు బాధకాభావేనాకాంక్షానుభవ ఏవోపపన్నం భవే। అత ఏవ నవ్యస్వామాన్యముపేత్య తత్
భావః కిం చైవమితి ఏవం కార్యతావచ్ఛేదకస్థలే ఏవ కాంక్షా[illegible]బోధానుభవసిద్ధకారణస్యాదితి। తాదృశ శపథసమభివ్యాహారాభా
వాదితి భావః నను కేవలాన్వయసామాన్యాపి విజ్ఞేయమభివ్యాహృతపదసమారాధనాభ్యైవ నవ్యస్వామాన్యం స్యాదేవేతి విశేషసామాన్యాభావో
పత్తిరేవేత్యత ఆహ తథా చేతి పురాణనామసామాన్యం గీతాదేవేత్యర్థః॥ విశ్వైః॥ గాంధస్యేతి విశ్వైః। బుద్ధబంధురితి బుద్ధైర్నరకస్య॥

౨౩

శబ్దస్య ప్రామాణ్యే వయం పెంచ తె ప్రామాణ్యం శక్తి స్తు కస్య చిత్ప్యబ్దస్య ప్రమాణాన్యత్వం గౌరవాం తనతదం తథాత్వం తత్త్వమిత్యేతదుక్తం బంధ్యబంధ
ఇతి యథా శైత్యానుభవసిద్ధో ప్యనుభవో ప్యపలాప్యతే ఇతి వేదప్రామాణ్యమప్యేతత్ తథా ప్రమాణే తత్ప్రామాణ్యం తదేవ తత్సామ్యం చేం
త్రం వివదన్ అనుభవసిద్ధేపి సంసర్గమాత్రం పదార్థానాం వ్యాపారః తత్ర తత్ర తత్ర ఇతి ఇతి సాధ్యత్వం పదార్థానాం శక్తతా తదనుభవాదినా తదిష్యా సా
ప్రత్యేకశాబ్దానన్యోన్యసంబంధం బోధయతి ఇత్యుక్తముపపన్నం ఇతి అనుభవానురోధేనైవ సర్వేషాం తథా వదితుమ్ చిత్పసమ్యక్త్వా
దిత్యస్తాత్పర్యానుభవస్యాపలాపానవకాశే నైవ లాఘవేన శక్తిప్యవిశిష్ట ఏవ శక్తిః సిద్ధాంతముచితమితి భావః వస్తుతస్తు అతిప్రసక్త
త్వం సమానాధికరణత్వం యతేత్రిశక్తిత్రయం తత్ర తత్ర స్వార్థాన్వితకార్యకారణభావాదినా తత్సమర్థకం తదన్యకారణాన్యత్వసంభవేపి
న ద్వేతి ప్రసక్తిధర్మః సమానాధికరణ్యే శక్తిరేవ శక్తతాః యథా స్వర్గకామో యజేతేత్యాది వేదాంగగంగాస్నానాదికాంపి స్వర్గా
దిఫలం స్వర్గసాధనత్వేన యాగజన్యస్వర్గసంభవే నైవ జ్ఞాతృత్వస్య ప్రథమముపస్థితేః స్వర్గత్వం యాగత్వసామానాధిక
రణ్యే స్వార్థాన్వితకారణత్వాద్భావప్రకారః తథా ప్రకృతేపి శక్త్యా స్వార్థాన్విత జ్ఞానజనకత్వం గృహీతం న తు కార్యాన్విత జ్ఞానోత్పత్తిం సంప్రతి

దం తద్భిన్నసమానాధికరణే ప్యుపపన్నమితి స్వార్థాన్వితే శక్తిరితి విషయతావచ్ఛేదకం తచ్చతుర్విధం రూఢం యౌగికం యౌగికరూఢం యోగరూఢం చ

యత్రావయవశక్తినైరపేక్ష్యేణ సముదాయశక్తిమాత్రేణ బోధః తద్రూఢం యథా గోమండపం యత్రావయవార్థ ఏవ బుధ్యతే తద్యౌ
గికం యథా పాచకాదిపదం యత్ర యౌగికరూఢ్యర్థయోః స్వాతంత్ర్యేణ బోధః తద్యౌగికరూఢం యథోద్భిదాదిపదం యోగరూఢం యథా పంక

రూఢం౦ రూఢంగవిశిష్టం యోగరూఢం పంకజాదిపదం। తత్ర పంకజపదముదాహరణః పద్మత్వవిశిష్టే యోగరూఢిర్న వేతి యోగరూఢౌ విప్రతిపత్తిః। పం
కజపదాత్ పద్మత్వవిశిష్టప్రతీతౌ పద్మత్వవిశిష్టే పంకజపదముదాహరణం స్వారూఢిరావశ్యకీ పదార్థైకదేశే పంకజపదస్థలే వృత్తిసంబంధాభావాత్। పంకజప
దాత్ తథాత్వేన కుముదస్యాపి బోధప్రసంగాత్ పద్మస్యైవ కథం బోధః పద్మస్య లక్షణాంశే నను రూఢి సిద్ధాంతేపి ఉద్భిదాదేర్నియమనిర్వా
వపంకజపదాత్ కుముదస్యాపి బోధో ఇతి చేన్న। అత్ర ప్రాంచః। ౦మత్వం యోగరూఢిత్వే ఏకార్థబోధస్తత్ర కేవలం యోగార్థబోధో రూఢేః ప్రతిబంధ
కత్వాన్న కుముదబోధ ఇతి। తత్ర నవీనాః। రూఢ్యా నిరూపితః స్వరూపం పద్మమేవ కర్తృకరూపవృత్తివాచకత్వం తేన పంకజ నికర్తృక ౦ రూఢ్యాను
భావాదితి బాధకం వినా వ్యక్తివచనానాం సంనిధానవిశేషపరత్వమితి నియమాత్ వ్యక్తివచనానాం కిం ద్వ్యక్తి తాత్పర్యగ్రాహకం సన్నిధానవిశేషోపస్థితమిత్యాద్యః త ప్రథమ
థాచ పద్మే తాత్పర్యస్యైవ పంకజకర్తృకత్వయోగాత్ తది ౦యుక్తోపాదానేనాపి ప్రతీయతే న కుముదమితి। రూఢ్యైవ ప్రతిబంధకత్వం గౌరవగ్రాహ్యావతారో వి
వాదితి। జనకజ్ఞానావిరోధిత్వాత్ సిద్ధేరనుమితి ప్రతిబంధకత్వస్య న్యాయాచ్చ నిర్వాహే అన్యత్ర జ్ఞానస్యానుమిత్యాదిపక్షే ౦యేన ప్రతి
ప్రతిబంధకత్వే మానాభావాత్। ఇత్థం చ పద్మానుభవసామగ్రీసత్త్వాత్ పద్మస్యైవ బోధో న కుముదస్య సామగ్ర్యా సత్త్వేపి ఫలాభావేన ప్రతిబంధ
కత్వకల్పనాదితి వదంతి। అత్రేదం చింత్యం పంకజం కుముదమిత్యాద్యనుభవాత్ తత్ర పంకజపదస్య పద్మే తాత్పర్యాభావః కుముదే చ తాత్పర్యగ్రహః తత్ర
లక్షణం విశేషే కుముదబోధాపత్తిః పద్మానుభవసామగ్రీవిరహాత్ పద్మే తాత్పర్యాభావనిశ్చయస్యైవ తత్త్వబాధకత్వేన బాధకం వినా వ్యక్తివచనానాం సన్ని
ధానవిశేషపరత్వమితి న్యాయస్యాత్రానవకాశాత్। ఘటేన జలమాహరేత్యత్ర సఘటే ఘటస్య పద్మత్వోపస్థితిరేవ యావత్ ౦యుబాధకం వ
కృత్యా అవశ్యకత్వాత్ తథా చ స్వారసికపద్మప్రయోగస్య పద్మాన్వయానుపపత్తిప్రతిసంధానే కుముదబోధస్య తాదృశం కుముదం పంకజమిత్యాద కుముదస్యైవప్ర